

Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler

Fahri MADEN¹

Öz

Balkanlarda İslamiyet'in yayıldığı en önemli bölgelerden biri Arnavutluk'tur. Arnavutlar İslamiyet'in Bektaşi yorumuna özel ilgi duymuşlardır. Böylece Bektaşilik bölgede zaman içerisinde geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Arnavutlar Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'dan ayrılmak için bağımsızlık hareketine başlamışlardır. 1826 yılında Bektaşilik Yeniçeri Ocağı ile birlikte yasaklanmıştır. İstanbul, Rumeli, Anadolu, Mısır ve Irak gibi bölgelerde yasak uygulamaya konulduğunda Arnavutluk Bektaşi dervişleri için bir sığınak yeri olmuştur. Zira Bektaşi yasağı Arnavutluk'ta diğer bölgelerdeki kadar hissedilmemiştir. 1826 hadisesi özellikle Arnavutluk'taki Bektaşileri Osmanlı yönetimine karşı tavrı almaya itmiştir. Arnavutluk'un bağımsızlığı sürecinde Bektaşiler kültürel yollarla, tekkelerini komitacılara açarak ve çete faaliyetinde bulunanlara yardım ederek bu harekete destek olmuşlardır. Osmanlı yönetimi Bektaşi faaliyetlerine karşı önlem almaya çalışmışsa da bunda fazla başarı elde edememiştir. Neticede Bektaşilerin desteğiyle 1912 yılında Arnavut bağımsızlık hareketi hedefine ulaşmış, Arnavutluk bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Bu çalışmada Arnavutluk'un İslamlaşması, Bektaşiliğin bölgede yayılışı, bölgedeki Bektaşi tekkeleri ve bu tekkelerin Arnavut bağımsızlık hareketine verdikleri destek arşiv belgeleri ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, Arnavutluk, Bektaşilik, Prizren Birliği.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, fahri-maden@kastamonu.edu.tr

Bektashism in Albania and Bektashis in the Process Leading to Independence of Albania

Abstract

The Albania is a most important region of the spread of Islam in the Balkans. Albanians have especially heard of special interest in the interpretation of Bektashism of Islam. Thus, the Bektashism have found a wide span in the region in time. Albanians the effect of the idea of nationalism associated with the French Revolution the movement for independence began to leave the Ottoman Empire in the second half of XIX. century. In 1826, the Bektashi order is prohibited together with the Janissaries. When launching the ban Istanbul, Rumeli, Anatolia, Egypt and Iraq such as in areas, Albania have been a place refuge to Bektashi dervishes. Because the ban on Bektashi not felt so in other regions in Albania. 1826 incident, particularly in Albania Bektashis forced to take a stand against Ottoman rule. The Bektashi, in the process of independence of Albania, cultural means, lodges opening committee members and gang activity by helping those who, have been supporting this movement. Ottoman administration tried to take measures against the activities of the Bektashi failed to achieve much success in that. As a result, the support of the Bektashi, in 1912, the independence movement of Albanian reached its goal, Albania has become an independent state. In this study, the Islamization of Albania, Bektashi spread in the region, Bektashi lodges in the region and their support the independence movement of Albanian are discussed in the light of archival documents.

Keywords: *Balkans, Albania, Bektashism, League of Prizren.*

1. Giriş: Arnavutluk'ta Din ve Bektaşılık

Balkanlar'da İslamiyet'in yayılışında Türkmen tüccarlar, din adamları ve dervişlerin faaliyetleri etkili olmuştur. Derviş zümreleri Hristiyan halk arasında başarılı bir İslam propagandası yapmışlardır. Böylece Bogomiller gibi Ortodoks kilisesine düşman heretik zümreler arasında İslamiyet yayılmış, ekonomik ve psikolojik sebeplerle ihtidalar olmuştur. Bu ihtidalar ve Arnavutların İslamlaşma süreci XV. yüzyılda başlamış, XVI. yüzyıl ortalarında ivme kazanıp, 1650'lerde zirveye çıkmış ve XVII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Arnavutluk'ta Müslüman nüfus, 1580-1590'da %40 seviyesine çıkmış, yüz yıl sonra bu oran %70 seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte devletin müdahalesi ve tazyiki olmamış, devlet her zaman din serbestisine, ruhani sınıfların imtiyazlarına, cemaatlerin örf ve adetlerine riayet etmiştir.² Bu sebeple İslamiyet'in Arnavutlar tarafından kabul edilmesinde 'vergilerden muaf olma' faktörünün dışında başka etkenlerin göz önünde bulundurulması gerekir.

Osmanlıların Balkanlar'a yerleşmesinde tarikatlar ve dervişler önemli görevler icra etmişler ve Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'daki öncüleri ve ilk mimarları olmuşlardı. Hatta Balkanlar, Osmanlı ordusunun gelip fethetmesinden çok önce tarikat mensupları tarafından bir anlamda fethedilmiş, yerli halk psikolojik olarak âdeta ilerideki fethetmeye hazır hale getirilmişti.³ Örneğin Sarı Saltık Osmanlı öncesi Balkanlarda faaliyet göstermişti.⁴ Osmanlı fethi sonrasında da Arnavutlar ve Boşnakların İslam'ı benimsenmelerinde tarikatların ve dervişlerin kayda değer etkileri söz konusuydu.⁵

Arnavutların İslamlaşmasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Arnavutluk'ta İslamlaşmanın kılıç zoruyla ve baskıyla yapıldığı iddiaları doğru değildir. Asırlar boyunca Batı ve Doğu Roma'nın siyasi ve dini çatışma alanında kalan Arnavutluk'ta İslamiyet'in yayılmasında jeopolitik konumun da etkisi vardı.⁶ Ayrıca yerli aristokrasinin tımar kadrosuna girmiş olması ve bunların ikinci veya üçüncü kuşakta Müslüman olmaları

² M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2009, s. 125.

³ Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul, 2004, s. 313.

⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 855; Machiel Kiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşılık Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, S. 9, İstanbul, 1980, s. 34.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, C. IX, Ankara, 2006, s. 143.

⁶ Gazmend Shpuza, "Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu", *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, s. 294.

sonucunda İslamlaşma zor kullanmadan sosyal bir gelişme olarak gerçekleşmişti.⁷

Arnavutların İslam'la ilk tanışmaları, Emevi Devleti'nin Korsika eyaletindeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. Ancak Arnavutların İslam'ı Türklerden öğrendikleri, kültür ve geleneklerini bugünlere taşıyarak kimliklerini korudukları bir vakıadır.⁸ Ortodokslar, Müslüman Arnavutları 'Türk' olarak adlandırmışlardır.⁹

Türkler, bu bölgelerde siyasi ve coğrafi manada İslam'ı yaymak için herhangi bir İslamlaştırma siyaseti izlememişlerdi. Arnavutların İslamiyet'e geçişlerinde Osmanlı Devleti'nin izlediği hoşgörölü siyasetin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yani 'istimâlet' politikası önemlidir. Ayrıca İslam'ın tek Tanrılı din olması, Hristiyan mezheplerin baskısı vb. diğer faktörleri de dikkate almak gerekir. Papazların etkisizliği ve cehaleti de Hristiyanlığın Arnavutluk'ta zayıflamasının sebeplerinden sayılabilir.¹⁰

Balkanlar'da en yoğun İslamlaşan etnik gruplar Boşnaklar ve Arnavutlar olmuştur. Gerçi XIV. yüzyılın başları gibi geç bir tarihte bile Arnavutluk'ta Hristiyanlık zayıf bir durumdaydı.¹¹ İslamlaşma önce Katolik kuzeyde gerçekleşmiş, sonra Orta Arnavutluk'taki Katolikler arasında yayılmış, ancak güneydeki Ortodokslar arasında nispeten az olmuştur. Bunun nedeni Katolikliğin, Ortodoksluk gibi Osmanlı içinde etkin bir konuma sahip olmamasıydı. Katolikler kuzeyde İşkodra merkezi çevresinde, Ortodokslar Görice (Korça) ve Ergiri bölgelerinde yoğunlaşmıştı. Müslümanlar, Arnavutluk'un her bölgesinde bulunmakla birlikte, özellikle orta kesimde ve Kosova'da yoğunlaşmışlardı. XVII-XVIII. yüzyılda Cizye vergisinin sürekli olarak artması, kentlerde ulemanın ve İslami kurumların giderek çoğalması, vakıf mülkiyetinin genişletilip güçlendirilmesi, Katolik kilise ile Ortodoks kilisesi arasındaki kavgalar vb. bu dönemde Arnavut nüfusunun İslamlaşmasını hızlandıran etmenlerdendi.¹² Bununla birlikte Arnavutlar arasında İslamlaşmanın,

⁷ Halil İnalık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyasının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, C. I, S. 2, İstanbul, 1953, s. 170-172.

⁸ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İstanbul, 1995, s. 17.

⁹ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005, s. 56 ve 114.

¹⁰ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, çev. A. Taner, İstanbul, 1998, s. 31-34.

¹¹ Nazmi Sevgen, "Efsaneden Hakikate Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, S. 52, Mayıs 1968, s. 2732.

¹² Ferit Duka, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. IV, Ankara, 1994, s. 1692.

belirli bölgeler dışında topluma derinlemesine nüfuz edememiş olduğu, bazı Arnavutların gizli Hıristiyan olarak eski dinlerini sürdürdükleri iddia edilmiştir.¹³ Kosova vilayetine bağlı bazı kazalardaki gizli Hıristiyanlık vakaları üzerine bunların dini inançlarının takviyesi için bölgeye vaiz gönderilmesi¹⁴ bu iddialara kapı aralamış olmalıdır. Ancak Arnavutlar arasında bu tür eğilimler ortaya çıkmasına rağmen, bunlar Arnavutluk'taki Müslüman nüfus oranını değiştirebilecek boyutta olmamıştır.

Arnavut topraklarında sadece Sünni İslam değil, aynı zamanda Bektaşî, Halvetî, Rûfai gibi tarikatlar da yayılmışlardı. Arnavutluk'ta bulunan tarikatlardan Bektaşîlik dikkate değer bir yayılma ve yaygınlık kazanmıştı. Bektaşîlik İslamiyet'in Rumeli'nde yerli Hıristiyan nüfus arasında yayılışında önemli bir etmen olmuştu. Bu halk tarikatının eklektik ve hoşgörülü yapısı İslamiyet'i Balkan köylülerince kolayca kabul edilebilir kılmıştı. Örneğin Bektaşîlik dışı değil içe önem veriyor, oruç ve namaz gibi ibadetlerin yerine getirilmesini zorunlu kılmıyordu. Bununla birlikte Bektaşî babalarının etkili propagandası Hıristiyanları bu gizemli tarikata çekebilmişti. O kadar ki Alpan'a göre XVII. yüzyılın ortasında Arnavutların yarısı Bektaşî olmuştu. Keza Arnavutluk'ta XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan İslamlaşma hareketinde de Bektaşîlerin rolü büyüktü. Bu gelişmeyi en çok destekleyen kişinin Yanya Valisi Tepedenli Ali Paşa olduğu iddia edilmiştir.¹⁵ İddialara göre 1787-1822 yılları arasında bölgede kendine has bir yönetim kuran Ali Paşa'nın girişimleri neticesinde Epir bölgesi Bektaşîliğin 'ikinci anayurdu' haline gelmiştir.¹⁶ Böylece Müslüman Arnavutların büyük çoğunluğu Bektaşî tarikatına mensup hale gelmiştir.¹⁷ Bir başka ifadeyle İslamiyet Arnavutluk'ta Bektaşîlik sayesinde gelişme kaydetmiş ve yerleşmiştir.

Arnavutluk'ta Bektaşîliğin ilk olarak ne zaman yayıldığı belirlenememekle birlikte bölgede Osmanlı'dan önce Sarı Saltık'ın faaliyet göstermesi

¹³ Bartl, *age*, s. 147 ve 170.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.HUS, 89/1319 Ra-25, Tarih 2 Temmuz 1901.

¹⁵ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978, s. 24-25.

¹⁶ Frederick William Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Vol. II, Oxford 1929, p. 537; Clayer'a göre Ali Paşa'nın Bektaşî bağlantısı bir mitolojiden ibarettir. Bu mitoloji, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bektaşîler tarafından üretilmiştir. Bunda Hasluck gibi yazarların da büyük rolü vardır. Ali Paşa'nın Bektaşîleri desteklediği, tekke açmalarına izin verdiği ve siyaseten onlardan yararlanmak istediği malumdur. Fakat Clayer, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Ali Paşa'nın Halvetî ve Sadiye tarikatına yakın olduğunu da savunmaktadır.

¹⁷ Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, C. II, çev. Adnan Sınar-Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 128.

sebebiyle tarikatın alt yapısını, Sarı Saltık ve Hacı Bektaş kültünü onun oluŐturulduĐu dile getirilmiŐtir.¹⁸ Ayrıca Bektaşilerin, Sultan II. Murad döneminde YeniÇeri ordusu ile birlikte buralara gelip yerleŐtikleri ve tarikata yaydıkları da ileri sürülmektedir. Kasım Baba,¹⁹ Yemini Baba ve Piri Baba gibi Őahsiyetler, Fatih Sultan Mehmet döneminde bölgedeki tarikat faaliyetlerini yoĐunlaŐtırmıŐlar ve Sultan II. Bayezid döneminde pek çok tekke kurmuŐlardır.²⁰ Böylece Rumeli’de Bektaşilik Arnavutlar arasında yayılmış, Arnavutların meskûn oldukları Yanya, Kosova ve Manastır çevresinde pek çok tekke açılmıştı.

Batılı tarihçilere göre Bektaşiliğin Arnavutluk’ta yayılmasını etkileyen faktörlerden biri II. Bayezid döneminde bazı KızılbaŐların Safeviye taraftarlığı sebebiyle Anadolu’dan Rumeli’ye sürgün edilmeleridir. Bu durum Bektaşiliğin Arnavutluk’ta XVI. yüzyılın baŐlarından itibaren var olmaya baŐladığını göstermektedir. Keza Richard Busch-Zantner’in Bektaşiliğin Arnavutluk’taki varlığını 1530 tarihine kadar geri g t rd Ğu ifade edilmektedir.²¹

Bektaşiliğin Arnavut topraklarına yayılması bir başka Şekilde, Osmanlı’nın buraları fethetmesinden sonra deĐiŐik vesilelerle bölgeye gelen Bektaşi dervişleri aracılığıyla olmuştur. Bu konudaki en başarılı isimlerden biri Seyid Ali Sultan’dır. Onun Dimetoka’da kurmuş olduğu tekkeden yetiŐen birçok derviş ve baba Arnavutluk’un deĐiŐik bölgelerine giderek Bektaşiliği yaydığı ifade edilmektedir.²²

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Arnavutların yaŐadığı bölgede beŐten fazla tekke olduğunu haber vermekteydi. Özellikle 1670 yazında bölgeyi ziyaretinde, Sultan II. Bayezid’in damadı Konyalı Gazi Sinan Paşa tarafından yaptırılan ve zengin bir vakıf tesis edilen Avlonya Bektaşi Tekkesini ayrıntılı bir Şekilde anlatmaktaydı. Buna göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avlonya Tekkesinde irfan ehli pek çok Bektaşi dervişi mevcut olup, bunlar tekke mutfağında piŐirdikleri yemekleri yolculara ve ziyaretçilere ikram ediyorlardı. Gazi Sinan Paşa ve yakın akrabaları bu tekkede medfundu. Ayrıca aynı dönemde Avlonya’da birkaç Bektaşi dervişinin ikamet

¹⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i  l-i Selçuk (OĞuznâme-Selçuklu Tarihi)*, s. 855; Kiel, agm, s. 34.

¹⁹ Kasım Baba’nın Arnavutluk’a geliŐ tarihi 1378 olarak kaydedilmektedir. Kiel, agm, s. 38.

²⁰ J. Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London-Hartford, 1937, pp. 70.

²¹ Ali Duran G l  ek, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C. I, Köln, 2004, s. 313-314.

²² Metin İzeti, “Arnavutlar ve Bektaşilik”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I (28-30 Eylül 2005) Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta, 2005, s.521.

ettiği Baba Sultan,²³ Mitroviçe’de Mustafa Baba isminde gelen ve gideninin konakladığı bir tekke ile Koçanik ve Dobnice’de de Bektaşi tekkelere mevcuttu.²⁴ Bu bilgilerden hareketle Bektaşiliğin Arnavutluk’ta XVII. yüzyılda yayıldığı ve güçlendiği sonucu çıkartılabilmektedir.

1933 yılında Arnavutluk’a bir gezi yapan Birge, Akçahisar (Kruya) şehrinde Murteza Baba ve Hacı Yahya Baba Tekkeleri içerisindeki mezar taşlarını işaret ederek bu şehirde Bektaşiliğin 1700’lü yıllara kadar gittiğini belirtmektedir.²⁵ Bektaşi tarikatının hoşgörülü yaklaşımı, Hıristiyanlığa yakın bazı uygulamaları ve halk dinini temsil eden nitelikleri Arnavutlarda etkili olmuştu. Bektaşilik özellikle Güney Arnavutluk’ta yaygınlaşmış, Hasluck’a göre bu bölgede Bektaşiler Müslüman nüfusun onda dokuzunu teşkil etmişlerdi. Bektaşiliğin bölgede bu kadar yaygın olmasında tarikatın dinler arası diyaloga, işbirliğine hatta geçişlere çok açık bir düşünce şekline dayanmasıydı.²⁶

Arnavutlar arasında Bektaşiliğin yaygınlaşmasında tarihi bir önemi olan Asım Baba Tekkesi, 1780 yılında Ergiri’de kurulmuştu.²⁷ Ancak bölgede Bektaşi tekkelerinin çoğalmasında yukarıda da belirttiğimiz gibi Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa’nın (1787-1822) himaye ve desteğinin büyük etkisi bulunduğu iddialar arasındadır.²⁸ Zira yine iddia edildiğine göre Ali Paşa, merkezi otoriteye karşı güç kazanmak amacıyla bölgede pek çok tekkenin açılmasını temin etmişti.²⁹ Örneğin Elbasan’da Hacılar çeşmesi civarındaki Mustafa ve İbrahim Dede Tekkesi Ali Paşa’nın büyük desteğini görmüştü.³⁰ Yine İşkodra’daki Bektaşi dervişleri Ali Paşa’nın destek ve himayesi altındaydı. Ali Paşa tesis ettiği bazı Bektaşi tekkelerini tamamen siyasi ve

²³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı ve Dankoff, C. VIII, İstanbul, 2003, s. 312-313.

²⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve İ. Sezgin, C. V, İstanbul, 2001, s. 292, 295 ve 305. Dobnice’deki Hızır Baba Tekkesi XVIII. yüzyılda faaliyetlerini sürdürmüş, bu dönemde tekkenin vakıf mallarından olan değirmen, bağ ve sair arazisine yapılan müdahaleler men edilmişti. BOA, C.EV, 250/12595, Tarih 11 Mayıs 1723; BOA, C.EV, 555/28003, Tarih 22 Ocak 1765; VGMA, Defter no. 663, s. 100, Tarih 17 Temmuz 1703.

²⁵ Birge, age, s. 70-71.

²⁶ Hasluck, *Christianity*, Vol. II, pp. 536-551.

²⁷ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Lanham-Maryland-Oxford, 2004, p. 50.

²⁸ Mustafa L. Bilge, “Arnavutluk”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 387.

²⁹ Nathalie Clayer, “The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an ‘Albanian Bektashi National History’”, *Albanian Identities Myth and History*, Londra, 2002, pp. 127-133. Tepedelenli Ali Paşa’nın Bektaşiliği himaye etmesi ve propagandasını yapması siyasi idi. Zira kendisinin dört kuşak önce Rumeli’ye göç eden Mevleviliğe mensup bir aileden gelmiş olması, Bektaşiliği hakkında şüphe uyandırmaktadır. Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s. 156.

³⁰ BOA, C.EV, 216/10764, Tarih 28 Ocak 1827; BOA, C.EV, 383/19414; Tarih 26 Şubat 1827.

ekonomik maksatlar için kullanmıştı. Mesela Teselya’da Tempe boğazındaki Hasan Baba Tekkesi oradan geçen ticaret yolunun kontrolü için kurulmuştu.³¹

Görüldüğü üzere Tepedelenli Ali Paşa zamanında, “Bektaşılık Güney Arnavutluk’ta çok geniş bir çevreye yayılmış, onun talimatıyla Müslüman olup itaat eden Himara köylerinde ve birçok başka yerde Bektaşi tekkeleri açılmıştır. Ali Paşa zamanında Arnavutluk’u ziyaret eden birçok seyyah onun Bektaşilerle olan ilişkilerinden bahsetmektedir. William Martin Leake kitabında şöyle yazmaktadır: ‘Sonunda Trikkala (Tırhala), Paşa tarafından yaptırılan yeni bir tekke ile süslenmiştir. Tekke yıkılmış olan eski tekkenin bulunduğu yerde inşa edilmiştir.’ Ali Paşa kendini Şemimi Baba’nın müridi olan bir Bektaşi olarak takdim ederdi. Fakat o dönemde Arnavutluk’u ziyaret eden tüm yazarlar Ali Paşa’nın tarikata yaklaşımı ancak iyi siyasi neticeler alabilmek için olduğunu” söylemektedir.³²

Ayrıca arşiv kayıtları Bektaşi tekkelerinin bu bölgede Kırçova, Kesriye, Priştine ve Üsküp’te yoğunlaştıklarını göstermekteydi.³³ Kalkandelen’de ise Bektaşi tarikatının dört büyük tekkesinden biri olan Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Tekkesi kurulmuştu. Bu tekke XVIII. yüzyılın sonlarında bölgenin yöneticileri Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa tarafından büyütülmüş,³⁴ böylece Makedonya bölgesi ve Paşa sancağındaki³⁵ tüm tekkelerin merkezi haline gelmişti.

³¹ Frederick William Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul, 1928, s. 35 ve 48.

³² İzeti, “Arnavutlar ve Bektaşılık”, s. 522.

³³ Kesriye’de Kasım Baba (BOA, C.EV, 84/4193, Tarih 8 Ağustos 1727; BOA, C.EV, 431/21831, Tarih 10 Şubat 1785; BOA, C.EV, 80/3971, Tarih 7 Temmuz 1785; BOA, C.EV, 330/16768, Tarih 7 Haziran 1801) ve Aydın Baba (BOA, MAD, 9731, s. 412, Tarih 11 Mart 1828; BOA, MAD, 8248, s. 15-16, Tarih 1 Eylül 1837), Üsküp’te Karaca Ahmed Sultan (BOA, C.EV, 446/22600, Tarih 17 Kasım 1762; BOA, C.EV, 259/13218, Tarih 27 Eylül 1821), Uryan Baba (BOA, C.EV, 166/8288, Tarih 25 Kasım 1821; BOA, C.EV, 142/7057, Tarih 15 Aralık 1831), Kadı Baba, Murad Baba (BOA, MAD, 9771, s. 8, Tarih 5 Şubat 1828), Büyükbaşı Dede (BOA, C.EV, 182/9094, Tarih 8 Ocak 1818) ve Priştine’de bir Bektaşi tekkesi (İzeti, age, s. 240) vardı.

³⁴ BOA, C.EV, 244/12160, Tarih 30 Nisan 1799; Aynı bölgedeki Musa Baba tekkesi için bkz. VGMA, Defter nr. 663, s. 219, Tarih 13 Kasım 1738.

³⁵ XIX. yüzyılın başlarında Makedonya bölgesinde Kırçova’da Hızır Baba (BOA, C.AS, 203/8714, Tarih 22 Ağustos 1822) ve Muharrem Baba; Kalkandelen’de Koyun Baba (BOA, MAD, 9772, s. 226, Tarih 29 Ekim 1827) ve Poroy köyünde Yaver Baba; Debre’de Ali Baba; Brod’da Hıdır Baba ve Pırlepe’nin Kanatlar köyünde Dikmen Baba Tekkesi bulunuyordu. Uzair İbrahimi, *Makedonya’da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 50-51; Paşa sancağında ise Köprülü’de Hacet Baba (BOA, MAD, 9771, s. 20, Tarih 10 Kasım 1827), Demirhisar’da Kamber Baba (BOA, MAD, 9771, s. 6 ve 9, Tarih 1832), Cuma’da Piri Baba (BOA, C.EV, 388/19690, Tarih 13 Kasım 1765; VGMA, Defter nr. 2381, s. 116, Tarih 1750), Eğribucak’ta Mü’min Baba (BOA, MAD, 9731, s. 410, Tarih 11 Mart 1828), Nasliç’te Ali Baba (BOA, C.EV, 125/6240, Tarih 22 Aralık 1810), Derviş Ali (BOA, MAD, 9731, s. 412, Tarih 11 Mart 1828) ve Ümmeti Baba (BOA, MAD, 9772, s. 107, Tarih 28 Eylül 1827) tekkeleri vardı. Bunlar genelde Arnavut nüfusun da bulunduğu yerlerdi.

2. Arnavut Bağımsızlık Hareketi

Arnavutlar Balkanların en eski kavimlerinden biriydi. Arnavutluk'un Osmanlılar tarafından fethi XIV. yüzyılda başlamış ve XV. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştı. Uzun yıllar Osmanlı yönetiminde yaşayan Arnavutlar, diğer Balkan uluslarından farklı olarak Osmanlı ile en fazla yakınlaşan ve kader birliği eden halktı. Bu itibarla Arnavutların ulusal bilincinin oluşması diğer Balkan uluslarından daha geç gerçekleşmişti. Arnavutlar ancak Balkanlar'daki ayrılıkçı ve milliyetçi hareketler (Sırp, Yunan, Bulgar gibi) ortaya çıkıp bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra ve Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni yönetim anlayışı sayesinde milli meselelerini konuşmaya başlamışlardı. Artık Arnavutlar yaşadıkları coğrafyada koruyucu Osmanlı gücüne sahip değillerdi. Arnavutlar, artarda gelen milliyetçi isyanlar nedeniyle Balkanlarda komşu ülkeler karşısında korumasız bir hale gelmişlerdi. Bu şartlar altında Naum Vekilharcı, Thimi Mitko ve Jeronim de Rada gibi Arnavut aydınlar Arnavutluğun geleceği konusunda düşünmeye, Arnavut dil ve kültürünün gelişmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Arnavutların geleceği için Arnavutça eğitim veren okulların açılmasını zaruri gören Vekilharcı, Arnavutların önce eğitim yoluyla bilinçlendirilmesi, sonra da silahlı mücadeleye dayanan ulusal bir kurtuluş hareketinin gerekliliğini dile getirmişti. Vekilharcı, 1825 yılında Arnavutça bir alfabe, 1850 yılında ise Romanya'da Arnavut Kültür Derneği'ni kurmuştu. Bununla birlikte İtalya'da yaşayan Jeronim de Rada, 1848'de ilk Arnavut gazetesi çıkarmıştı. Mısır'da ikamet eden Thimi Mitko ise Arnavut şiiri üzerine çalışmalar yapmış, böylece Arnavut kültürel hareketinin gelişmesine katkı sağlamıştı. Bunlara Osmanlı merkezi yönetiminde görevler almış, eğitilmiş ve tecrübeli başka aydınlar da katılarak 1864 yılında İstanbul'da Arnavut Kültür Derneği'ni kurmuşlardı. Aynı dönemde Arnavutluk'ta başta Şemsettin Sami olmak üzere Arnavut aydınların ve yurtseverlerin çalışmaları Osmanlı yöneticilerinin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin tepkilerine rağmen sürdürülmüş, Arnavut muhalefetinin doğmasına ve Arnavutça eğitim veren okulların açılması yönündeki taleplerin artmasına olanak sağlamıştı.³⁶

Öte yandan 1875 ve 1876 yıllarında Balkan topraklarında yaşanan ayaklanmalar (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da) ve bu ayaklanmaları bahane ederek Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahale etmeleri,

³⁶ Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Ankara 2006, s. 572-573; Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 189.

ayrıca Osmanlı'nın Rusya ile savaşın eşiğine gelmesi Arnavut aydınları tekrar harekete geçirmişti. Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın yayılmacılık emelleri bir tepki olarak Arnavut milliyetçiliğini doğurmuştu.

Arnavut aydınlar 1877 yılında 'köklü bir Bektaşî ailesine mensup'³⁷ Abdül Fraşheri önderliğinde Yanya'da bir araya gelip Osmanlı'nın Arnavut topraklarını koruyamaması durumunda özerk bir idare kurup kendi topraklarını kendilerinin koruyacaklarını bildirmişlerdi. Ayrıca çeşitli vilayetlere bölünmüş Arnavutluk bölgesinin tek vilayet olarak birleştirilip yönetiminin Arnavutlara bırakılması, eğitim ve yargıda Arnavutçanın geçerli olması gibi taleplerde bulunmuşlardı. Bu talepleri kabul edilmeyen Arnavutlar kendi topraklarını korumak için Osmanlı ordusu ile birlikte Rusya'ya karşı savaşmışlardı.³⁸ Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ilk defa şartların getirdiği zorunlulukla örgütlenmişlerdi.³⁹ Böylece içte ve dışta pek çok mesele ile uğraşan Osmanlı Devleti'nin bu sorunlar yumağına bir de "Arnavut Meselesi" eklenmişti.

Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinin temeli Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına dayanmaktaydı. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşmasına göre Arnavutların meskûn oldukları toprakların çoğu yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Yunanistan'a verilmekteydi. Bunu gören Arnavut aydınları ve yurtseverleri 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da bir araya gelmişler ve Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'ni kurmuşlardı. Ayrıca burada Abdül Fraşheri, Sami kardeşler, İşkodralı Vasa Paşa ve Leskovikli Jana Vreto gibi Arnavut aydınlar Prizren'de milli bir kongre toplanması kararı almışlardı. Nitekim ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Yanya mebusu olan Abdül Fraşheri'nin girişimi ve Arnavutluk'un bütün bölgelerinden 300 kadar temsilcinin katılımıyla Berlin Kongresi'nden üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir kongre toplanmıştı. Böylece oluşturulan Prizren Birliği, Berlin Kongresi'ne katılan devletlere ve Osmanlı Hükümetine muhtıralar göndererek birliğin amaçlarını dile getirmişti. Bu birliğin amacı Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki Arnavutları milli birlik içinde toplamaktı.⁴⁰ Ancak bu birlik

³⁷ Murat Küçük, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul, 2006, s. 98.

³⁸ Bozboru, agm, s.574; Bozboru, age, s. 190.

³⁹ Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Millî Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, Aralık 2003, s. 132-136.

⁴⁰ Alpan, age, s. 8; Bozboru, age, s. 190-193. Jelavich toplantıya 80 kişinin katıldığını bildirmektedir. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, trc. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, İstanbul, 2006, s. 394; Süleyman Külçe ise toplantıya 38 Müslüman ve 5 Hristiyan olmak üzere 43 kişinin katıldığını iddia etmektedir. Külçe, age, s. 250.

hedefine ulaşmadan Sultan II. Abdülhamid'in 1881 yılının Mart ve Nisan aylarında bölgeye Derviş Paşa komutasında başlattığı askeri hareketle sona erdi. Ancak Derviş Paşa, bölgeden ayrılırken Prizren Mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan silahların toplanmasını, vergilerin tahsilini ve nüfus sayımının yapılmasını istemişti. Ancak çocuklarını askere göndermek istemeyen Arnavutlar, 1884 tarihinde isyan ederek büyük bir yangın çıkarmışlardı. Bunu 1885'de halkın elindeki silahların toplanmasına karşı çıkartılan bir diğer isyan izlemiştir. İsyana kısa sürede etrafa yayılınca Osmanlı Hükümeti Veysel Paşa'yı Kosova'ya gönderip isyanı bastırmıştı.⁴¹

Prizren Birliği'nin dağılmasıyla bir süre gündemden düşen Arnavutluk'un özerkliği meselesi, 1893 yılında baş gösteren Makedonya sorunuyla birlikte tekrar gün yüzüne çıkmıştı. Arnavutlar, Makedonya'da reform yapılması durumunda Slav tehlikesinin artacağı ve Arnavut topraklarının parçalanacağı endişesine kapılmışlar, pek çok toplantı yaparak buralarda aldıkları Arnavutların tek bir vilayet içinde birleştirilmesi, kendi dillerinde eğitim yapma hakkına sahip olmaları ve Makedonya sınırları içinde Arnavutların yaşadıkları toprakların reformlardan muaf tutulması gibi kararları Sultan II. Abdülhamid'e bildirmişlerdi.⁴² Bu taleplere karşı Osmanlı hükümetinin sessiz kalması üzerine ise 1896'da İpek'te,⁴³ 1897 ve 1899 yıllarında Peja'da 500 Arnavut delegenin katıldığı toplantılar yapılmışsa da aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle Arnavutların ortak bir karar almaları mümkün olmamıştı. Neticede Peja Birliği, kan davasına son verilmesi dışında kesin bir karar alamamış, siyasi bir proje üretememiştir.⁴⁴

Etkisiz Peja Birliği girişiminin dışında Arnavutluk'ta 1902'ye kadar bağımsızlık açısından kayda değer bir gelişme olmamıştı. Bu dönemde daha çok Arnavut dil ve kültürünün geliştirilmesi faaliyetleri hızlandırılmış, yerel sorunlar ile ulusal eğitim ve alfabe meseleleri tartışılmıştır.⁴⁵ Bununla birlikte 1902'de başlayan Makedonya'daki anarşik olaylar

⁴¹ Yücel Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies*, Vol. 4/8, Fall 2009, s. 2478.

⁴² Bozboru, age, s. 209-210. 1896'da Dritta Cemiyeti, Arnavutluk'ta yapılacak ıslahatın, çoğunluğu Arnavut olan Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin bir eyalet haline getirilip Arnavut vali idaresine verilmesi, Arnavutça'nın resmi dil olması, Arnavutların ayınlarını istedikleri dilde yapabilmeleri gibi esaslara dayandırılmasını istemişti. Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 1999, s. 123.

⁴³ Hacı Zekâ liderliğinde İpek'te Hamam Cami'nde yapılan bu toplantının esin kaynağı Prizren Birliği'ydi. Ancak bu yeni oluşuma bölgede "İpek Birliği" adı verilmişti. Yiğit, agm, s. 2477.

⁴⁴ Bozboru, agm, s. 577-578.

⁴⁵ Bozboru, age, s. 212-225. Bu dönemde İtalya'da çalışmalarda bulunan Arnavut Ulusçu Derneği, 1 Ocak

Arnavutları tekrar hareketlendirmiş, Makedonya’da yapılmak istenen reformlar onları karşıt eylemlere yönlendirmişti. Bütün bu gelişmeler Arnavut bağımsızlık düşüncesinin adım adım gelişmesine ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim 1905 yılında Manastır’da, bir grup genç entelektüel, Arnavutluk’un Özgürlüğü İçin Komite kurup, çete grupları oluşturmaya başlamışlardı. Bu arada ilk Arnavut çete örgütü Manastır’da lise müdürü olan Baja Topulli tarafından teşkil edilmişti. Bunlar 1906 yılı Ocak ayından itibaren dağa çıkarak güneyde Türk jandarmalarına ve aynı zamanda Yunanlılara karşı mücadeleye başlamışlardı. Bu ilk çeteyi bir süre sonra diğerleri izlemişti.⁴⁶ Öte yandan bu Arnavut çete hareketleri, Bektaşiler tarafından da desteklenmiş, Bajo Tapulli’nin çetesi Melsan Tekkesinde kurulup tekke şeyhi Hüseyin Baba tarafından himaye edilmişti. Arnavutluk’taki diğer Bektaşi tekkelerinin de Arnavut çetelerine ve bağımsızlık hareketine pek çok katkıları olmuştu.⁴⁷

Böylece 1902 yılından itibaren Arnavutlar arasında yeniden canlanan ulusçu faaliyetler hızla gelişmiş, 1907 ortalarında kuzeydeki ve güneydeki Arnavutlar arasında meydana gelen ortak hareket çabaları yabancı devletlerin dahi dikkatini çekmişti. 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya bölgesine ulaşması Arnavut bağımsızlık hareketi için yeni bir dönüm noktası olmuştu.⁴⁸

Haziran 1908’de Firzovik’de binlerce Arnavut’un katıldığı ayaklanma, Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı faaliyet içinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne II. Meşrutiyet’in ilanı konusunda önemli bir destek sağlamıştı. Arnavut milliyetçileri Sultan II. Abdülhamid’den elde edemedikleri özerkliği yeni kurulacak olan Meşrutiyet rejiminden bekliyorlardı. Bu sebeple Arnavutların önemli bir kısmı –ki Faik Konitza gibi bazı Arnavut ulusçu aydınları Sultan II. Abdülhamid yanlısı bir politika izlemişlerdi- Jön Türk hareketine destek vermişlerdi.⁴⁹

1898’de Sultan II. Abdülhamid’den Arnavut vilayetlerinde Arnavutça’nın ulusal bir dil olarak kullanılmasını talep etmiş, 1899 tarihinde ise İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik ve Yanya vilayetlerinin Sultan’ın otoritesi altında bölgesel bir komiserlik olarak bir araya getirilmesini istemişti. Yine Napoli’de kurulan Arnavut Siyasi Komitesi, 1897’de Arnavutluk’un özerkliği için İtalya’ya başvurmuştu. Kısacası Prizren Birliği sonrası gerek yurt dışında gerekse Arnavutların meskun oldukları bölgelerde yaşayan Arnavutlar, liderleri arasındaki görüş farklılarına rağmen Arnavut bağımsızlık hareketini savunmak ve meseleyi uluslararası alana taşımak için yoğun bir çaba içerisinde olmuşlardı. Bozbora, age, s. 261-264.

⁴⁶ Şıvgın, agm, s. 151; Bozbora, agm, s. 580.

⁴⁷ Nathalie Clayer, “Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu”, çev. O. Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, S. 2, Şubat 1994, s. 58-61.

⁴⁸ Bozbora, age, s. 253-254.

⁴⁹ Bozbora, age, s. 264-270.

Arnavutlar, II. Meşrutiyet'in ilanını coşkuyla karşılamışlar, yeni yönetim şeklini Arnavutluk'un özerkliğinin tanınmasıyla sonuçlanacak reformların başlangıcı olarak düşünmüşlerdi. Ancak bu umutları kısa sürede sönmüş ve Arnavutlar hayal kırıklığına uğramışlardı. Gerçi II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Arnavutluk'ta yeniden Arnavut okulları ve Başkim kulüpleri kurulmuş, Arnavutça yayınlar başlamıştı. Hatta 1908 yılında Başkim Kulübü, Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta Prizren Arnavut İttihatı Kongresi kararlarını canlandırmak amacıyla bir beyanname yayınlamıştı. Bu beyanname Arnavut politikacıları için, adeta bir anayasa ilanı demektir⁵⁰. Ancak bir süre sonra İttihat ve Terakki Partisi bu kulüp ve okulları kapatıp Arnavutça yayınları yasaklamıştı.⁵¹ Böylece İttihatçıların Meşrutiyet zemininden kaymakta olduklarını düşünen Arnavutlar bağımsızlık düşüncelerine bir adım daha ivme kazandırmışlar, hatta isyan hareketlerine de tekrar başlamışlardı.

1909 yılında çıkan isyanı sırasıyla 1910, 1911 ve 1912 isyanları izlemişti. Özellikle 1912 yılı olaylarında Arnavutluk'un her yerinde, Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile savaşta olduğu sırada, Kosova ve Makedonya'da Anavatanın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı tarafından tertiplenen toplantılar yapılmıştı. Bu gizli teşkilat, 16 Kasım 1912'de Üsküp'te büyük devletlere bir beyanname yollayarak Arnavutların Türk hâkimiyetinin devamı için değil, kendi memleketlerinin bağımsızlığı için silaha sarılacaklarını bildirmişti. Ayrıca dört Arnavut vilayetinde, yabancı hâkimiyetinin hiçbir türüne artık müsaade etmeyeceklerini ilan etmişti.⁵²

Kasım 1912'de Romanya'daki Arnavut mülteciler organizasyonu, İsmail Kemal Bey başkanlığında, Bükreş'te Arnavut Milli Kongresi'nin hazırlıkları için toplanmıştı. Devam eden günlerde İsmail Kemal Bey, Trieste'ye gelmiş, oradan Arnavut ileri gelenleri ile Arnavutluk'taki belediye ve derneklere telgraf çekerek Avlonya'da bir kongre toplanmasını istemişti.⁵³ Bu sırada Osmanlı bakanlar kurulundan çıkan bir karar ilgi çekiciydi. Bu karar ile İsmail Kemal Beyin arkadaşları ile Avlonya'da Arnavut siyasi meselesi hakkında yapacağı kongreye engel olunmaması istenmişti. Hâlbuki gazetelerde Arnavutluk muhtariyet ve istiklâlinden bahsedilmeye

⁵⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş*, C. II, İstanbul, 1966, s. 506.

⁵¹ "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1971, s. 378.

⁵² Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004, s. 487.

⁵³ Çelik, *age*, s. 487.

başlanmıştı.⁵⁴ İsmail Kemal Bey liderliğinde, Avlonya’da üç dini mezhebi temsil eden 83 delegenin iştirak ettikleri, Arnavut Milli Kongresi’nde 28 Kasım 1912’de Arnavutluk’un bağımsızlığını kesin olarak ilan etmişti.⁵⁵

4 Aralık 1912’de ise Avlonya’da ilk Arnavut geçici hükümeti ve 18 kişilik bir milli meclis kurulmuştu. Ayrıca Geçici Arnavut Hükümeti başkanı İsmail Kemal Bey, aynı tarihte Babıâli’ye şu telgrafi göndermişti: “Şimdiye kadar Hükümet-i Osmaniyye’ye sadık kalan, bu sadakati nâkız her türlü ahvalden içtinab eden, daima Hükümet-i Osmaniyye’ye yardım eyleyen İşkodra ve Yanya vilayetleri hukuk-ı milliyelerinin muhafazası için müstakil hareket eylemeğe müttehiden karar verdiklerinden Hükümet-i Osmaniyye’nin kendilerine diriğ-i muâvenet buyrulmasını reca eylerler.”⁵⁶

Bu telgraf ‘istiklal’ yani bağımsızlık anlamına gelmekteydi. 1913 yılında toplanan Londra Konferansı’yla 29 Temmuz 1913’te Arnavutluk’un altı büyük devletin kefaleti altında tarafsız ve veraset sistemine dayanan bir prenslik olması,⁵⁷ prensin bu devletler tarafından seçilmesi, Türkiye’nin Arnavutluk üzerindeki bütün egemenlik bağlarının kesilmesi, milletlerarası bir denetleme komisyonu (içinde bir Arnavut temsilci bulunmak şartıyla) hükümet idare ve maliyesine nezaret etmesi, Arnavutluk devletinin jandarmasının Avrupalı subaylar tarafından kurulması ve düzenlenmesi kararlarını almıştı.⁵⁸ Londra Konferansı ile Arnavutluk’un bağımsızlığı uluslararası arenada da tanınmış oldu. Neticede Balkan Savaşları sonunda Arnavutluk 25.734 km genişliğinde ve 800.000 nüfuslu bir devlet olarak Osmanlı’dan ayrılmıştı.⁵⁹

Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla başlayan ve I. Meşruiyet döneminde güç kazanan Arnavut bağımsızlık hareketi, 1877-1913 arasında 35 yıllık bir sürecin sonucunda başarıya ulaşmıştır. Bu sürecin başarıya ulaşmasında Arnavutların siyasi ve askeri mücadelelerinin yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerinin de büyük etkisi görülmüştü. Bu arada Osmanlı yönetiminin izlediği politikalar ile Balkan ülkeleri ve Batılı devletlerin meseleye müdahil olmalarının itici bir güç meydana getirdiği aşikârdır. Uzun süre kendi içlerinde bir birlik oluşturamayan Arnavutlar, bu 35

⁵⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, no. 11370, 4 Aralık 1912, s. 1.

⁵⁵ Bozboru, agm, s. 586.

⁵⁶ İsmail Hakkı Okday, *Yanya’dan Ankara’ya*, İstanbul, 1994, s. 79. Ayrıca Osmanlı Hükümetine gönderilen ve bağımsızlığı bildiren bir telgraf için bkz. ATASE, A-4-9557, D-4, F-2.

⁵⁷ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, çev. Z. Biberyan, İstanbul, 2002, s. 173.

⁵⁸ George Castellani, *Balkanların Tarihi*, çev. A. Yaraman, İstanbul, 1995, s. 392–393.

⁵⁹ Yılmaz Öztuna, *Rumeli’ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul, 1990, s. 185.

yıllık dönemde meydana gelen gelişmeler ve faaliyetler sonunda milli bir bilince kavuşmuşlardır. Neticede Balkanlarda ilk kez Müslüman bir unsur bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

3. Bektaşiliğin Yasaklanması ve Arnavutluk'ta Bektaşiler

Bektaşilik 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra yasaklanmış, bazı Bektaşi şeyhleri idam cezasına çarptırılırken tarikat mensuplarının çoğu ilmiyenin yoğun olduğu bölgelere sürgün edilmişlerdi⁶⁰. Bu arada 60 yıl içerisinde yaptırılan tekkelerin yıktırılması emredilirken kalanların cami, medrese ve mektep gibi mekânlara dönüştürülmesi istenmişti. Bektaşiliğe yönelik bu yasak İstanbul'dan başlanılarak tarikatın yayıldığı Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Mısır'da uygulanmıştı. Sultan II. Mahmud döneminin sonuna kadar sıkı bir şekilde uygulanan yasak Arnavutluk'ta diğer bölgeler kadar başarılı ve etkili olamamıştı. Bunun sebebi Bektaşiliğin Arnavutluk'ta güçlü olması ile bölgenin dağlık ve engebeli coğrafyasıydı. Hatta Arnavutluk diğer bölgelerden gelen Bektaşiler için adeta bir sığınak yeri olmuştu.⁶¹ Hasluck'un naklettiğine göre Ergiri bölgesindeki Asım Baba Tekkesindeki bazı babalar on iki dilimli tac yerine dört dilimli tac giyerek, kılık kıyafet değişikliği yaparak, hatta tekkenin kurallarını sıkı tutup tekkeye alkollü içkilerin girmesini engelleyerek bu badireyi atlarmaya çalışmışlardı.⁶²

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde Bektaşilik üzerindeki baskının giderek yumuşaması ve tarikatın tekrar serbest kalması üzerine Bektaşiler kapatılan ve yıktırılan tekkelerini yeniden faaliyete geçirmeye başlamışlardı. Bu süreçte Bektaşiler tekrar meşru bir zemine kavuşabilmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar, Jön Türkler ve Mason localarıyla ilişki içerisine girmişlerdi. Yasakla birlikte özellikle Arnavut Bektaşiler arasında Osmanlı idaresine karşı bir tepki meydana gelmişti. Bu süreçte Arnavut Bektaşiler bir taraftan Jön Türk hareketini, diğer taraftan Arnavut bağımsızlık hareketini desteklemişlerdi.

Rumeli'de Bektaşilerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri en önemli bölge Arnavutların meskûn oldukları Yanya ve İşkodra vilayetleriydi.

⁶⁰ İdam edilen Bektaşiler arasında Kıncı Baba, Esad Baba, Hüseyin Baba, İstanbul Ağasızâde Ahmed ve Salih Efendi bulunmaktadır. Diğerleri ise sürgün edilmiştir. BOA, HAT, 290/17351, Tarih 4 Ağustos 1826; BOA, HAT, 293/17438, Tarih 6 Ağustos 1827; BOA, MAD, 9766, s. 443, Tarih 8 Haziran 1828; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s. 209; Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi* (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 649; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. I, İstanbul 1290, s. 151, 178.

⁶¹ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 538.

⁶² Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 541.

Bektaşiliğin ilgası bu bölgede etkisini daha az hissettirmiş, 1826'da buradaki tekkelerin sadece üçte biri kapatılabildiği.⁶³ Daha sonra kapatılan tekkeler yeniden açıldığı gibi bunlara pek çok yenileri eklenerek bölgede en fazla tekke yasaklılık sonrası tesis edilmiş,⁶⁴ Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinin yaşandığı 1877-1913 tarihleri arasında bölgenin güneyindeki Bektaşî tekkesi sayısı yirmiden ellilere çıkmıştı.⁶⁵

Yanya'daki Rüstem Baba tekkesi türbedarı Derviş Mehmed, seyahat amacıyla 1851'de İstanbul'a geldiğinde, fakir halinden dolayı dönüşte Selanik, Siroz ve Bosna valilerinin kendisine ikramda bulunmalarını talep etmiş, bunun üzerine türbedara yardım edilmesi için gideceği yerlerdeki yetkililere birer yazı gönderilmişti.⁶⁶ Aynı yıllarda Bektaşilik, Tahir Baba tarafından Yanya vilayetinin Ergiri, Tepedelen, Berat ve Malakastra bölgesinde yayılarak güç kazanmıştı.⁶⁷ O kadar ki Avlonya müderrislerinden Ahmed Rifat Efendi, bu dönemde bölgede hızla yayılmakta olan Bektaşiliğe karşı mektepler açılmasını tavsiye etmişti.⁶⁸

Aynı dönemde Yanya vilayetinin Leskovik kazası ahalisinin neredeyse tamamı Bektaşî idi. İçinde yedi sekiz dervişin oturduğu Leskovik Bektaşî Tekkesi 1877 yılında Abidin Baba tarafından faaliyete geçirilmişti.⁶⁹ Skrapar kazasının Prişte köyünde 1826 sonrası ilk defa kurulan bir Bektaşî tekkesi XX. yüzyılın başlarında faal iken, tekke şeyhinin vefat etmesi üzerine yeni şeyh Derviş Nabî'nin başka bir yere sürgün edilmesi gündeme gelmişti.⁷⁰ Hatta Derviş Nabî'nin buraya şeyh olarak atanması sırasında meşihat makamı Bektaşî tekkelerinin postnişinleri vefat ettikçe yerlerine hal ve tavırları İslam dinine uygun olan kişilerin getirilmesi uyarısında bulunmuş, bu münasebetle Derviş Nabî ile ilgili meşihat makamı ve dâhiliye nezareti arasında yazışmalar olmuştu.⁷¹

⁶³ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58.

⁶⁴ İzeti, "Arnavutlar ve Bektaşilik", s. 520-524.

⁶⁵ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 61. E. Arnold'ın naklettiğine göre XX. yüzyılın başlarında Bektaşiler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ve bilhassa Arnavutluk'ta çok yaygın ve etkiliydiler. Edward Arnold, *Turkey in Europe*, Londra, 1900, p. 196.

⁶⁶ BOA, A.MKT.UM, 82/11, Tarih 3 Kasım 1851.

⁶⁷ Nathalie Clayer-Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. A.Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 261.

⁶⁸ BOA, DH.MKT, 285/25, Tarih 20 Eylül 1894.

⁶⁹ BOA, EV.MKT, 1209/99; M. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, C. I, haz. M. Metin Hülagü, Ankara, 2008, s. 13.

⁷⁰ BOA, DH.MKT, 833/15, Tarih 23 Mart 1904.

⁷¹ BOA, BEO, 2567/192460, Tarih 4 Mayıs 1905; BOA, BEO, 2602/195080, Tarih 18 Haziran 1905.

Ayrıca Ergiri sancağı da önemli bir Bektaşî bölgesiydi. Ergiri'deki Ali Baba (Asım Baba) ve Zeynelabidin Baba tekkeleriyle birlikte şehrin güneyinde Melçan Tekkesi ve Nepravişte'de yeni bir tekke açılmıştı.⁷² Ergiri'deki Ali Baba Tekkesi çevre tekkelere ve medreselere mürid gönderen bir kurumdu. 1893'te tekke müridlerinden Ali Efendi, Avlonya'da Kuzu Baba Tekkesinde hizmet ederken medreseye de devam etmişti.⁷³ Ayrıca Ali Baba'nın bölgede çıkan karışıklıklarda halkı teskin etmesinden dolayı senelik geliri 800 kuruş olan Ergiri yakınlarındaki bir yaylak tekkesine bırakılmıştı.⁷⁴ Yine aynı bölgedeki Premedi halkının dörtte üçü Bektaşî olup, 1860 yılında burada Bektaşî Baba'nın mezarının bulunduğu yerde yeni bir tekke kurulmuştu.⁷⁵ Görice (Korça)'de ise 1827 yılında Salih Baba tarafından Turan Tekkesi açılmıştı.⁷⁶

Berat sancağının Malakastra ve Avlonya kazalarının nahiye ve köylerinde pek çok tekke faaliyetlerini sürdürmüştü.⁷⁷ Yine XX. yüzyıl başlarında Kolonia (Herseka) kazasına bağlı Kreşova'da üç dervişin bulunduğu Cemal Baba Tekkesi, Barmaş'ta 1880'de inşa edilmiş ve dört beş dervişi olan Süleyman Baba Tekkesi, İstarya'da 1890 yılında yapılan ve sadece şeyhi Hasan Baba ile bir dervişi bulunan bir tekke bulunmaktaydı.⁷⁸ Ayrıca bu bölgedeki Koniçe'de üç-dört tekke faaliyetliyken,⁷⁹ Fraşheri'deki Şeyh Nasibî Tekkesi yirmi kadar dervişiyle büyük ve önemli bir tekkeydi.⁸⁰

⁷² Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 42; Luan Afmataj, *Arnavutluk Bektaşîliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 114.

⁷³ BOA, DH. MKT, 230/60, Tarih 29 Nisan 1894.

⁷⁴ İlk önce yaylağın tekkeye terk edilmemesi kararı alınmış (BOA, İ.ŞD, 56/3175, Tarih 21 Ekim 1881), ancak daha sonra bundan vazgeçilmiştir (BOA, ŞD, 287/20, Tarih 8 Mart 1883). Bu olay Bektaşîlerin devlete hizmetleri ve devletin de onları hoş karşılanması yönünden önemlidir. Ancak Ali Baba ilerleyen zamanda yönetimi epey meşgul etmiştir. Önce hizmetçisi Baba Selfo ile ahali üzerinde zulüm ve tecavüzde bulunmaktan (BOA, DH.MKT, 1026/53, Tarih 20 Kasım 1905; BOA, BEO, 2184/163781, Tarih 4 Ekim 1903), sonra üç adet kilisenin arsalarını zapt etmekten dolayı (BOA, DH.MKT, 778/43, Tarih 17 Ekim 1903; BOA, DH.MKT, 1294/60, Tarih 14 Eylül 1908) şikayet edilmiştir. Bu konunun halledilmesi için devlet hususi bir heyet kurarak tahkikat yaptırmak durumunda kalmıştır (BOA, BEO, 2571/192810, Tarih 9 Mayıs 1905; BOA, BEO, 2749/206127, Tarih 25 Ocak 1906).

⁷⁵ Ayrıca bu bölgede Ali Bostavin'de bir şeyh ve üç dervişi bulunan Abdullah Baba Tekkesi, Grobova'da Ahmed Baba Tekkesi vardı. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 43-44; Yine Koştan ve Katrin'de önemli Bektaşî tekkeleri faaliyete geçirilmişti. BOA, EV.MKT, 1209/99.

⁷⁶ Afmataj, *age*, s. 112.

⁷⁷ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 542-544.

⁷⁸ Age, C. II, s. 545. Ayrıca bu bölgede Kesaraka'da Hacı Baba Tekkesi, Baçka'da Hamid Baba ve Tomoritza'da Mustafa Baba tekkeleri vardı. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, C. II, s. 547-549.

⁷⁹ Koniçe tekkesi için bkz. BOA, EV.MKT, 1209/99.

⁸⁰ Burada mezarı bulunan Şeyh Nasibî'nin ismiyle anılan bu tekke, 1914 yılında yanmasına rağmen birkaç

İşkodra'da Akçahisar (Kruya) kazası halkının da neredeyse tamamı Bektaşî idi. XX. yüzyıl başlarında burada üç yüz altmıştan fazla Bektaşî ziyaretgâhı bulunuyordu. Sarı Saltık ve Ali Baba'nın mezarlarının yer aldığı iki önemli Bektaşî tekkesi ile Hacı Yahya Baba ve Murtaza Baba tekkesi bunların en önemlileriydi.⁸¹ Ayrıca bu bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısında Martaneş Tekkesi ile aynı tarihlerde Şemimi Baba tarafından yeni bir tekke kurulmuştu. Akçahisar (Kruya) kalesinin içinde bulunan Dolma Tekkesi ise daha çok türbe olarak hizmet görmüştü.⁸² Bunlarla birlikte Akçahisar (Kruya)'da Hüseyin Yaşar Baba, 1865 yılında Bektaşîliği yaymış, bu sebeple halk arasında rahatsızlık meydana getirmekten şikâyet edilmişti.⁸³ Daha sonra Bektaşîlik faaliyetlerine karşı Akçahisar (Kruya) ve köylerinde mektep açılması söz konusu olmuştu.⁸⁴ Debre ve Tiran şehirlerinde çok sayıda Bektaşî dervişi ve tekkesi mevcuttu.⁸⁵ Keza, 1826 sonrasında Arnavut Bektaşîler, sadece Rumeli'deki tekkelere değil İstanbul, Anadolu, Mısır ve diğer bölgelerdeki tekkelere de en önemli müdavimleri arasında bulunuyorlardı.⁸⁶

Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu Kosova ve Manastır vilayetlerinde de Bektaşîler yoğun bir faaliyet içerisindeydiler. XX. yüzyıl başlarında bu bölgede on beş kadar tekkenin açık olduğu tespit edilmektedir.⁸⁷ Bunlardan Kalkandelen'deki Sersem Ali Baba (Harabati Baba) Tekkesi

derviş tarafından ayakta tutulmuştu. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 44.

⁸¹ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 549-550; Birge, *age*, s. 71.

⁸² Afmataj, *age*, s. 109, 113. XIX. yüzyılda Martaneş'te şehir merkezinin dışında bir de dağda Balım Sultan (Mali) Tekkesi kurulmuştu. Bu küçük tekkede 1914'te bir derviş ve 2-3 hizmetçi kalıyordu. Afmataj, *age*, s. 115-116.

⁸³ BOA, MVL, 1017/43, Tarih 7 Eylül 1865.

⁸⁴ BOA, MF.MKT, 1099/30, Tarih 8 Şubat 1909.

⁸⁵ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 47. Debre'nin Blaca köyünde bulunan tekke XIX. yüzyılın sonlarında Yusuf Baba tarafından kurulmuştu. Burada Arnavutça okuma-yazma öğretimi yapılarak Arnavut bağımsızlık hareketine destek verilmişti. 1914'te yıktırılan bu tekke birkaç sene sonra tekrar inşa edilmişti. Afmataj, *age*, s. 118. Ayrıca XX. yüzyılın ileri gelen Bektaşî babalarından Salih Niyazi Baba, Tiran'da büyük bir Bektaşî tekkesi kurmuş ve zamanla burayı dünya Bektaşîliğinin merkezi haline getirmiştir. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevilik*, C. V, Ankara, 2002, s. 337-338.

⁸⁶ Son dönemde gerek Hacı Bektaş Veli tekkesinde gerekse Kahire'deki Kaygusuz Sultan Tekkesinde pek çok mücerret Arnavut Bektaşî dervişi bulunmaktaydı. N. Clayer-A. Popovic, *agm*, s. 262-263.

⁸⁷ İzeti, "Arnavutlar ve Bektâşîlik", s. 524. Edwin Pears, bu dönemde Makedonya'da Bektaşîlerin çok canlı ve etkili olduklarını haber vermektedir. *Turkey and Its People*, Londra, 1911, s. 304. Ayrıca 1905-1912 yıllarında İştîp, Üsküp, Kalkandelen, Prizren'deki tekkelere gezen Max Choublier, bu tekkelerdeki canlılıktan ve buralardaki huzur, emniyet ve temizlikten hayranlıkla bahsetmektedir. Max Choublier, "Rumeli Bektaşîleri-1", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 12, İstanbul, Ocak 1969, s. 23-27; Max Choublier, "Rumeli Bektaşîleri-2", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 13, Şubat 1969, s. 78-82.

Nakşî tekkesi olarak faaliyetlerini sürdürmüş,⁸⁸ 1870 yılında buraya Emin Baba'nın atanmasıyla tekrar Bektaşî şeyhlerin idaresine geçmişti. Emin Baba Tekkenin eskiden sahip olduğu malları geri alarak yeniden tesis ettiği tekke vakfına Kalkandelen'de on beş dükkân ile Üsküp'te bir hanı ilave etmişti. 1905 yılında tekkeyi ziyaret eden S. Tomiç, buranın muntazam çalıştığını haber vermektedir.⁸⁹ 1914 yılında hâlâ açık olan bu tekke, dervişlerin ikametgâhlarıyla birlikte iki meydan odası, Sersem Ali, Muharrem Baba, Rıza Paşa'nın ve sairlerinin türbeleri, mescit, misafir odası, mutfak ve çiftlik binalarından oluşuyordu. Ayrıca tekke binalarının çevresinde meyve ve çiçek bahçeleri vardı.⁹⁰ Bununla birlikte aynı kazada Üsküplü ve asker kökenli Süleyman Baba tarafından kendi adıyla yeni bir tekke kurulmuştu.

Yine XIX. yüzyıl sonlarında İştîp'te Hamza Baba, Brod'da Hıdır Baba tekkeleri ilk defa olarak inşa edilmişlerdi.⁹¹ Bu dönemde İştîp'teki tekkeyi ziyaret eden Max Choublier, buranın meyve ağaçları içerisinde canlı bir tekke olduğunu ve burada Şükrü Baba'nın şeyhlik yaptığını haber vermektedir.⁹² Bununla birlikte Tekfurdağı'nda Musa Baba,⁹³ Üsküp'te Mustafa Baba,⁹⁴ Karaca Ahmed Sultan, Uryan Baba ve Kadı Baba,⁹⁵ Kırçova'da Çoban Baba ve Hızır Baba,⁹⁶ Kumanova-Üsküp arasındaki Tekkeköy'de Karaca Ahmed Sultan tekkeleri mevcudiyetlerini korumuştur.⁹⁷ Ayrıca

⁸⁸ Tekkenin Aralık 1856'da bazı mahallerinin harap olması sebebiyle 25.000 guruş masrafla tamir ettirilmesi gündeme gelmiş, ancak tamir masraflarını karşılayacak vakfi veya varidatı olmadığından başka bir vakfa masraf kaydedilmesi uygun görülüyordu (BOA, İ. MVL, 381/16711, Tarih 9 Kasım 1857). Bu arada Bektaşilerden Adıgüzel Baba, Sersem Ali Baba Tekkesi şeyhliğinin kendisine tevcih edilmesini istemişti. BOA, EV.MKT, 1711/4, Tarih 21 Temmuz 1891. 16 Nisan 1900 tarihinde tekke türbedarlığına Hacı Mehmed Ragıb Dede tayin edilmiştir. VGMA, Defter nr.1850, s. 166, Tarih 16 Nisan 1900.

⁸⁹ İzeti, *age*, s. 243-244. Aynı tarihte tekkede beş gün kalan Max Choublier burada Ali Baba'nın şeyhlik yaptığını, ceviz ağaçları ile çevrili tekkenin büyük bir bina ve mutfakla çok sayıda dervişin ikamet ettiği binalardan oluştuğunu, Kalkandelen'in ileri gelenleri arasında bir hayli tarikat mensubu bulunduğunu bildirmektedir. Choublier, "Rumeli Bektaşileri-1", s. 24-26.

⁹⁰ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 28; *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik, 1303, s. 267.

⁹¹ İbrahimi, *age*, s. 50-51 ve 82-83.

⁹² Choublier, "Rumeli Bektaşileri-1", s. 23-24 ve 26.

⁹³ BOA, EV.ZMT, 245/77.

⁹⁴ Büyükbaşlı tekkesi olarak da adlandırılan bu tekkenin şeyh ve mütevellileri için bkz. BOA, EV.MKT, 2702/67, Tarih 3 Şubat 1902; BOA, EV.MKT.CHT, 461/10, Tarih 23 Aralık 1899; BOA, EV.MKT.CHT, 159/99, Tarih 8 Aralık 1882.

⁹⁵ BOA, EV.MKT.CHT, 458/73, Tarih 17 Mayıs 1899; BOA, EV.MKT.CHT, 736/77, Tarih 2 Mart 1909; BOA, C.EV, 142/7057, Tarih 15 Aralık 1831; BOA, EV.THR, 3/58, Tarih 26 Ocak 1848.

⁹⁶ BOA, EV.MH, 251/78, Tarih 18 Ağustos 1834; BOA, EV.MKT, 2312/52, Tarih 16 Eylül 1897; BOA, EV.MKT.CHT, 422/24, Tarih 30 Mart 1898; BOA, EV.MKT.CHT, 542/21, Tarih 10 Haziran 1903.

⁹⁷ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 28. Ayrıca Üsküp'te Haydar Baba'nın türbesi 1894 tarihinde mevcut olup faaliyetlerini sürdürüyordu. BOA, EV.MKT, 2167/109.

Koçana'da üç-dört Bektaşî tekkesi ile çevrelerinde ikamet eden önemli bir Bektaşî topluluğu vardı.⁹⁸ Yine XX. yüzyılın başlarında faaliyetlerini sürdüren Priştine'deki tekkenin şeyhi Ahmed Baba, bölgede Bektaşîliği yayma çabası içerisindeydi.⁹⁹

XIX. yüzyılın sonlarında Prizren'de Bektaşîlik, Hacı Âdem Vechi Baba tarafından yayılmış, burada 1890 yılında bir Bektaşî tekkesi kurulmuştu. Bu dönemde Kosova vilayetinin birçok yerini gezen ve Bektaşîliği yayan Vechi Baba, başta Prizren Birliği olmak üzere bölgedeki pek çok dernek ve cemaatlerde de yer almıştı.¹⁰⁰ XIX. yüzyılın ortalarında aslen Sa'dî tarikatına bağlı olan Şeyh Şemseddin Baba, Bektaşîliğe geçmiş ve Yakova'da bir Bektaşî tekkesi kurmuştu.¹⁰¹ Yine 1826'da kapatılan ve mal varlıkları müsadere edilen Köprülü'deki Hacet Baba Tekkesinin faaliyetlerine yeniden başladığı ve Bektaşîler tarafından idare edildiği tespit olmaktadır.¹⁰²

Öte yandan Manastır'da 1872-1873 tarihlerinde Hüseyin Baba isminde küçük bir tekke vardı. Bu tekke uzun süre ayakta kalmış ve misafirlerine hizmet vermeye devam etmişti.¹⁰³ 1900'lerde Herbet'in iki gece kaldığı ve dervişlerin onun için büyük bir ziyafet hazırladıkları tekke burasıydı.¹⁰⁴ Görice (Korça) kazasında ise dört tekke olup, bir şeyh ve beş dervişin ikamet ettiği Melcan Tekkesi ile Turan'daki Ali Baba Tekkesi bunların en önemlileriydi. Ayrıca Katorom'da küçük bir tekke ile Hoç'ta İbrahim Baba tarafından 1826 sonrası ilk defa tesisi edilen bir tekke vardı. Burada XX. yüzyıl başlarında Hafız Baba şeyhlik yapmakta ve birkaç derviş ikamet etmekteydi.¹⁰⁵ Bununla birlikte Kesriye'deki Kasım Baba Tekkesi tekrar

⁹⁸ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 528. Koçana'daki Hızır Baba tekkesi aynı zamanda karakol olarak hizmet vermekteydi. BOA, TFR.I.ŞKT, 72/7128, Tarih 6 Eylül 1905. Koçana halkına Bulgarların yaptığı baskı karşısında Bektaşîlerin gerçekleştirdikleri faaliyetler için bkz. BOA, TFR.I.ŞKT, 85/8430, Tarih 24 Nisan 1906. Ayrıca Priştine'deki Bektaşî tekkesi için bkz. BOA, DH.İD, 37-2/3, Tarih 1 Şubat 1914.

⁹⁹ Bu faaliyetleri sebebiyle vilayet meclisince kendisinin üçüncü ordu merkezine nakledilmesi kararı alınmıştır. BOA, ŞD, 2101/10, Tarih 24 Ekim 1912.

¹⁰⁰ Raif Vırnıç, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara, 1999, s. 155.

¹⁰¹ İzeti, *age*, s. 241. Yakova'daki Demir Baba Tekkesinin XX. yüzyılın başlarında faaliyette olduğu, 1912 yılında bu tekkede Ali Rıza Baba'nın şeyh bulunduğu tespit olmaktadır. BOA, DH.İD, 37-2/3.

¹⁰² VGMA, Defter nr. 875, s. 290; VGMA, Defter nr. 902, s. 263; VGMA, Defter nr. 4967, s. 38, Tarih 21 Haziran 1880; VGMA, Defter nr. 4588, s. 226, Tarih 28 Mayıs 1913; BOA, EV.MKT, 3355/99, Tarih 1 Mart 1910; BOA, EV.MKT, 1209/99; BOA, EV.MKT.CHT, 516/47, Tarih 20 Mayıs 11902.

¹⁰³ İbrahimi, *age*, s. 50-51, 82-83.

¹⁰⁴ Aubrey Herbert, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 1999, s. 205.

¹⁰⁵ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 45.

faaliyete geçirilmiş, ancak 1826 yılındaki tahribat sebebiyle iyice küçülmüştü.¹⁰⁶ Yine Kesriye'nin batısında son dönemlerde Vodorina ve Odra'da Bektaşiler bulunmaktaydı. Vodorina köyündeki tekke 1826'da tahrip edildiğinden, köyün evlerinden biri tekke olarak hizmete açılmıştı. Küçük bir müessese olan Odra'daki tekke ise bir şeyh ile iki üç derviş tarafından iskân ve idare edilmekteydi.¹⁰⁷

Alasonya kazasında Arnavut şeyh tarafından yönetilen küçük bir tekke 1882'de tesis edilmişti. Salih Baba ve iki şeyhin mezarının bulunduğu tekke, Necib Baba'nın gayretleri ve kaza ileri gelenlerinin masrafları karşılmasıyla yeniden inşa edilmişti.¹⁰⁸ Yine Cumapazarı kazasındaki Piri Baba Tekkesi eskiden olduğu gibi Bektaşilerin bölgedeki en önemli tekkesi haline gelmişti. Hacı Hasan Baba tarafından yeniden inşa ettirilen¹⁰⁹ ve zamanla gayet mamur bir hale gelen bu tekkede XX. yüzyıl başlarında dokuz kadar derviş hizmet vermekteydi.¹¹⁰ Bu bölgede Topçular köyünde, akarsular ve ağaçlar arasında Antep'li bir derviş ile birkaç hizmetkâr tarafından idare edilen ve Gazi Ali Baba'nın türbesinin bulunduğu bir tekke daha vardı. Gazi Ali Baba'nın türbesi 1915 yılında tamir edilerek adeta yeniden inşa edilmişti. Eğribucak'taki Mü'min Baba Tekkesi ise 1826'da müsadere edilen arazileri 1885'lerde tekrar satın alınarak açılmıştı.¹¹¹ Ayrıca Bektaşilerin yoğun olarak yaşadıkları Elbasan'da 1868 yılında Mustafa Baba tarafından tesis edilen yeni bir tekke uzun süre ayakta kalmıştı.¹¹² Ancak Elbasan'daki en önemli tekke, 1803 yılında Fakri Baba ve Cefai Baba tarafından kurulan, Büyük Tekke olarak bilinen yerd. Burası XIX. yüzyılın ikinci yarısında halkın sempatisini kazanan Ali Baba tarafından idare edilmişti.¹¹³

4. Arnavutluk'un Bağımsızlık Sürecinde Bektaşiler

Berlin Kongresi ve sonrasında Yanya'nın Yunanistan'a bırakılması gündeme geldiğinde Bektaşiler, buna şiddetle karşı gelmişler ve merkezi hükümete bu konuda destek olmuşlardı.¹¹⁴ Ancak aynı dönemde Arnavutlar

¹⁰⁶ BOA, A.MKT.NZD, 75/93, Tarih 3 Nisan 1853; BOA, EV.MKT, 1209/99; BOA, EV.MH, 441/22, Tarih 7 Şubat 1854.

¹⁰⁷ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 29-30.

¹⁰⁸ *Age*, s. 31. Alasonya'ya bağlı Serfice'de ise Ali Baba tekkesi faaliyet göstermişti. Noyan, *age*, C. V, s. 36.

¹⁰⁹ BOA, EV.MKT.CHT, 258/22, Tarih 25 Ağustos 1890.

¹¹⁰ Hasluck, *age*, s. 31.

¹¹¹ *Age*, s. 31-32.

¹¹² Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 549-550.

¹¹³ Afmataj, *age*, s. 111.

¹¹⁴ Noyan, *age*, C. V, s. 20; Hasluck, *age*, c. II, s. 539.

arasında kuvvet kazanan milliyetçilik düşüncesi Bektaşî şeyh ve dervişleri tarafından da destek görmüştü. Gizli olarak Arnavutça yayımlanan dil ve eğitim kitaplarını basıp dağıtan tekkeler Arnavut milliyetçiliğinin merkezleri haline gelmişti. Bölgedeki tekke sayısının çoğalmasıyla buralarda okumaya yazma öğrenen köylüler arasında milliyetçi düşünceler hızla yayılmıştı.¹¹⁵ Bektaşî tekkeleri Arnavut milli hareketinin fikrî alt yapısını oluşturmak için alfabe, süreli yayın ve kitap dağıtımının yanı sıra adeta bir okul gibi hizmet vermişlerdi. Hatta bu hareket Kahire'deki Bektaşî Tekkesinden de destek görmüş, bu tekkeden Arnavut asıllı Melek Baba kitap dağıtmak üzere bölgeye gönderilmişti.¹¹⁶

Naim Fraşheri 1896 yılında yazdığı *Fletore e Bektashinjet* (Bektaşîlerin Defteri) isimli eserinde Bektaşîliğin Arnavutların 'millî dini' olmasını savunmuştu. Ayrıca Naim Fraşheri, Arnavutlara özgü, bağımsız bir Bektaşî tarikatı kurmak arzusuyla Bektaşî babalarının merkez tekkeyle irtibatını kesmek için uğraşmış, Bektaşî terminolojisini Türkçenin hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla Bektaşîlikteki Türkçe unvanları Arnavutçaya tercüme etmişti. Buna göre 'Baba' unvanını 'Atê', 'Dede' unvanını 'Gjiş' ve 'Dedebaba' unvanını 'Kiryegjiş' olarak tercüme etmişti. Ayrıca Naim Fraşheri, 1898 yılında Kerbela mersiyesini yazmıştı. O, bu eserinde bir taraftan Kerbela olayını anlatıp Hz. Hüseyin'in adaletini yüceltirken bir taraftan da Arnavutçanın gelişmesi, Arnavutların birliği ve kardeşliği gibi millî konulara değinmişti.¹¹⁷ Bektaşîlerin Arnavut bağımsızlık hareketine verdikleri destek ve Naim Fraşheri'nin "millî bir Bektaşî tarikatı" tasarısı bölgede bağımsız bir Bektaşî devleti kurulacağı iddiasına neden olmuştu.¹¹⁸ Naim Fraşheri, İstanbul ve Hacı Bektaş Veli tekkesinde yaşayan Bektaşîlerin önemli bir kısmının Arnavut olmasına karşın İstanbul ve Anadolu'dan ayrı Arnavutluk'ta bağımsız bir Bektaşî merkezinin olması gerektiği düşüncesini dile getirmişti. Arnavutluk'ta da bir Dedebaba olmasını isteyen Fraşheri, böylece Hacı Bektaş'a gidip gelmekten kurtulacaklarını söyleyerek aslında Türk Bektaşîlerin egemenliğinden kurtulmak için de bir yöntem önermiş oluyordu.¹¹⁹

¹¹⁵ N. Clayer-A. Popovic, agm, s. 262.

¹¹⁶ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹¹⁷ Ger Duijzings, "Religion and The Politics of 'Albanianism' Naim Fraşheri's Bektashi Writings", *Albanian Identities Myth and History*, Londra, 2002, s. 64-68; Albert Doja, "A Political History of Bektashism in Albania", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, no.1, March 2006, s. 83-107; Elsie, age, s. 152; Ayrıca Naim Fraşheri hakkında bkz. Metin İzeti, "Naim Bey Fraşheri'nin Bektaşîliği ve Düşüncesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 52, Ankara, 2009, s. 59-70.

¹¹⁸ Hasluck, *Christianity*, C. II, s. 438.

¹¹⁹ Küçük, age, s. 103.

Bükreş'te yayınlanan Bektaşî gazetesinin de sahibi ve başyazarı olan Naim Fraşheri'nin kardeşi Şemseddin Sami Bey de Bektaşî idi.¹²⁰ Fraşheri ailesi bu dönemde Bektaşîliğin yayılması için yoğun bir çalışma içerisine girmişti. Mesela Bektaşîler tarafından çok okunan Fuzuli'nin *Hadikatü's-Süedâ* adlı eseri Dalip Fraşheri tarafından Arnavutça'ya çevrilmiş,¹²¹ Abdül Fraşheri'nin önderliğinde yapılan ve Arnavutların özerklik istedikleri toplantılara Bektaşî şeyh ve dervişleri de davet edilmişti. Abdül Fraşheri'nin 1879 yılında düzenlediği toplantıya Fraşheri Tekkesi şeyhi Aluş Baba ile Görice (Korça) yakınlarındaki Melcan Tekkesi şeyhi Adem Baba da katılmıştı. Arnavut bağımsızlık sürecinde önemli bir etkisi olan bu toplantılar daha sonra da devam etti. 1881 yılında Berat'ın güneyindeki Kusereci'de yapılan benzer toplantıya pek çok Bektaşî babası ve dervişî katıldı. Böylece Arnavut milli fikirleri Bektaşîler tarafından köylü halk arasında olduğu kadar bölge ileri gelenleri arasında da yayıldı.¹²²

Ayrıca tekkelerde bölgede hangi alfabenin kullanılacağı konusunda da toplantılar düzenlenmiş, Bektaşîler bölgede Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasından yana taraf olmuşlardı. Bu gelişmeler üzerine merkezî hükümet İstanbul'daki Bektaşî şeyhlerinden bir temsilciyi Ergiri'ye gönderip Bektaşîler arasında Arap alfabesinin kullanılması konusunda propaganda yaptırmış, ancak bu konuda Bektaşîleri ikna etmekte başarısız olmuştu.¹²³ Bu arada Şeyhülislamlıktan bölgedeki Bektaşîlik ve Latin harfleri taraftarlığına karşı halkı aydınlatmaları için köylere birer vaiz tayin edilmesi ve bunların Arap harfi taraftarı olanlar arasından seçilmesi istenmişti.¹²⁴

Avlonyalı Ekrem Bey'e göre 1826'da Bektaşî tekkelerinin kapatılması Arnavut bağımsızlık hareketinin Bektaşîler tarafından desteklenmesini beraberinde getirmişti.¹²⁵ 1826 olayı ardından Bektaşîlere yönelen baskılar ve Osmanlı'nın merkezileşme adımları Arnavut Bektaşîliğinin 'Osmanlı'dan

¹²⁰ Gülçiçek, *age*, c. I, s. 319.

¹²¹ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58. Kiel'e göre XIX. yüzyılın ikinci yarısında şair Naim Fraşheri'nin dışında pek çok edebî şahsiyet Bektaşîleri desteklemekteydi. Machiel Kiel, "Bektaşî Ocağı'nın Arnavutluk'taki Kuruluş Tarihinine Dair Bir Not, 1567-1568'de Kaydedilen Kruja'daki Sarı Saltuk Dede Ocağı", çev. Cemal Çakır, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 13, Ankara, 2000, s. 37.

¹²² N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58-59.

¹²³ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59. Gölpinarlı'ya göre bu dönemde Türk Bektaşîlerle Arnavut Bektaşîler arasında bir rekabet görülerek, bu rekabet beraberinde Bektaşîler arasında ayrılığı getirmişti. Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf*, İstanbul, 2000, s. 228.

¹²⁴ BOA, DH.SYS, 44/1-4, Tarih 27 Şubat 1911.

¹²⁵ Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, 2006, s. 290.

kopma süreci'ni başlatmıştı.¹²⁶ Ergiri'deki Manes Baba Tekkesi buradaki Arnavut milli hareketinin merkezlerinden biri haline gelmişti.¹²⁷ Bu münasebetle Sultan II. Abdülhamid, Arnavutların yoğun olduğu bölgelerde Bektaşilerin yayıldıkları alanları ve tekke sayılarını tahkik ettirmiş,¹²⁸ bölgenin şartlarını ve Bektaşilerin toplumsal güçlerini göz önünde bulundurarak onları tenkil için herhangi bir adım atmamakla birlikte Arnavut birliğinin önüne geçebilmek amacıyla bazı tekkelerin kapatılması kararını almıştı. Mesela Ergiri'deki Haydar Baba Tekkesi burada ele geçen kitap, risale ve evrak ile gündeme gelmiş, bunları incelemek için bir komisyon oluşturulmuş, yapılan inceleme de tekkedeki bazı risalelerde Arnavutça parçalara rastlanmıştır. Buralarda Arnavut birliğinin faydalarından, Berlin antlaşmasında Yunanistan'a bırakılması gündeme gelen Yanya'nın bu birlik sayesinde kurtulduğundan, Türk idaresinden kurtulunca Arnavutların Arnavut lisanı öğretecek mekteplere sahip olacağından bahsediliyordu. Risalelerdeki bu bilgiler tekke hakkında daha önce yapılan ihbarları doğrulamıştı. Zira ihbarlara göre tekke Arnavut fesat cemiyetiyle bağlantılıydı.¹²⁹ Ayrıca ihbarlar fesat tertibi için tekkede para toplandığı yönündeydi. Gerçekten de tahkikat sırasında tekkede nakit para ve borç senetleri bulunmuştu.¹³⁰ Tekkede Derviş Bayram'ın sandığında 947 kuruş, Haydar Baba'nın dolabında 220,5 kuruş nakit ile tüccar Hasan Kadir'e emaneten verilmiş olan 21.500 kuruşu gösterir senet zapt edilmişti. Bunun üzerine inceleme komisyonu tekkenin Arnavut birliği hareketiyle alâkasından dolayı kapatılması, içindeki dervişlerin uzaklaştırılması kararını aldı. Delil olarak ele geçen kitap ve evraklar Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmişti.¹³¹ Haydar Baba Tekkesindeki dervişler daha sonra tutuklanarak Yanya'ya gönderilmiş, tekkenin el konulan parası ise hastaneye sarf edilmek üzere hastane sandığına verilmişti. Ancak daha sonra söz konusu paranın tekkeye iadesi talep edilmişti.¹³² Bu arada Yanya Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Mustafa Efendi'nin Haydar Baba'ya ait bazı emlak ve eşyaları çaldığı anlaşılıp hakkında işlem yapılması emredilmişti.¹³³

¹²⁶ Bilmez Bülent Can, "Tarih Yazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşiliği", *Toplumsal Tarihi*, S. 97, Ocak 2002, s. 32.

¹²⁷ N. Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 61.

¹²⁸ Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, s. 41.

¹²⁹ BOA, Y.MTV, 272/142, Tarih 31 Mart 1905.

¹³⁰ BOA, Y.MTV, 272/15, Tarih 11 Mart 1905.

¹³¹ BOA, Y.MTV, 272/142, Tarih 31 Mart 1905.

¹³² BOA, DH.MKT, 2838/84, Tarih 10 Haziran 1909.

¹³³ BOA, BEO, 2977/223241, Tarih 9 Ocak 1907; BOA, BEO, 3071/230307, Tarih 8 Haziran 1907.

1880 yılında Yahya Bey isimli bir şahsın Yanya'ya götürmek üzere Bektaşî şeyhleri vasıtasıyla Arnavutlardan asker topladığı ihbarı gelmişti. Merkezi yönetim böyle bir hareketin “şuyu'unun bile gayet muzır” olduğunu düşünerek hemen men edilmesi gerektiğini Ahmet Muhtar Paşa'ya bildirmişti.¹³⁴ Buradaki asıl mesele Bektaşî şeyh ve dervişlerinin Arnavut bağımsızlık hareketine bir şekilde destek olmaları ve yardımda bulunmalarıdır. Zira bu dönemde Osmanlı'ya karşı ilk Arnavut çetesini kuran Melcan Tekkesi şeyhi Hüseyin Baba idi.¹³⁵ 1906 yılında kurulan bu ilk çete yine Hüseyin Baba'nın gayretleriyle Jön Türklerin liderlerinden Niyazi Bey'le birlikte hareket etmeye başlamış, bir taraftan Arnavutluk'un bağımsızlığı için propaganda yaparken diğer yandan alfabe ve kitap dağıtımını gibi hizmetler görmüştü.¹³⁶

XX. yüzyıl başlarında Draç ve Toskalık çevresinde Bektaşîliği yaymaya çalışan Hacı İsmail Baba, hakkında müfsidlerle dostluk etmek suçlamasıyla ve kendisine mektuplar geldiği istihbaratıyla takibe alınmış, bir dervişle birlikte gizlendiği Premedi'de yakalanarak Anadolu'ya sürgün edilmişti.¹³⁷ İlk olarak Selanik'e gönderilen İsmail Baba, İzmir yoluyla Adana'ya,¹³⁸ oradan da Eylül 1903'te Diyarbakır'a götürülmüştü.¹³⁹ Bu arada evi aranan İsmail Baba'nın zararlı bir evrakının bulunmadığı bildirilmişti.¹⁴⁰ Ayrıca yanında bulunan dervişin kötü hali olmadığından tahliye edilip memleketine dönmesine izin verilmişti.¹⁴¹

Arnavut bağımsızlık hareketine destek veren bir diğer tekke, Fraşheri Tekkesiydi. Özellikle Baba Abidin döneminde bu tekkenin on beş kadar derviş köyden köye dolaşip Arnavutça kitaplar dağıtarak halkı Arnavut bağımsızlığı konusunda bilinçlendiriyorlardı. Nitekim bu tekke de Arnavut çetelerinin barındığı ve kendilerini gizledikleri yerler arasındaydı.¹⁴² O kadar ki Fraşheri Tekkesinde gizlenen çeteciler Osmanlı askerinin takibinden kurtulmak ve gizlenmek için Abidin Baba'nın dağıttığı derviş kıyafetleri

¹³⁴ BOA, A.MKT.MHM, 485/78, Tarih 15 Temmuz 1880; BOA, A.MKT.MHM, 485/80, Tarih 16 Temmuz 1880.

¹³⁵ İzeti, *a.g.e.*, s.253.

¹³⁶ N. Clayer, “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, s. 60.

¹³⁷ BOA, Y.PRK.UM, 66/9, Tarih 13 Ağustos 1903; BOA, TFR.I.SL, 18/1711, Tarih 3 Eylül 1903; BOA, TFR.I.A, 12/1101, Tarih 4 Eylül 1903.

¹³⁸ BOA, TFR.I.A, 12/1182, Tarih 23 Eylül 1903; BOA, TFR.I.SL, 19/1889, Tarih 24 Eylül 1903.

¹³⁹ BOA, Y.PRK.ASK, 204/95, Tarih 27 Eylül 1903.

¹⁴⁰ BOA, TFR.I.İŞ, 2/196, Tarih 4 Ağustos 1903.

¹⁴¹ BOA, TFR.I.SL, 20/1954, Tarih 19 Eylül 1903.

¹⁴² N. Clayer, “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, s. 60.

ile dolaşmaktaydı.¹⁴³ Osmanlı istihbarat raporlarına göre bazı Arnavut çeteleri Arnavutluk'un özerkliği ve bağımsızlığı için mücadele etmekteydi.¹⁴⁴

1881'de Prizren Birliği'nin dağıtılmasıyla, milliyetçi hareket ile Bektaşilik arasındaki ilişkiler daha da sıkılaştı. Bektaşî Baba'lar ulusal harekete etkin olarak katılmış, özellikle Arnavut dilinin öğretilmesi ve Arnavutça kitapların yayılmasında etkin olmuşlardı. Örneğin Ergiri'deki Bektaşî tekkesi mensuplarından Derviş Melek tarafından yazılan Arnavutça kitapların memlekete girişleri Osmanlı Hükümeti tarafından engellenmeye çalışılmıştı.¹⁴⁵ Arnavut dilinin ve okullarının yasak olduğu dönemlerde Bektaşî tekkeleri, alfabe, süreli yayın ve kitap dağıtımını sağlayarak ve bir gizli okullar ağı oluşturarak, Arnavut kültürel hareketine destek vermişlerdi. Alfabe meselesinde Bektaşîler, Latin harfleri taraftarlarının yanında yer almışlardı. Yine Arnavutluk'un savunmasını üstlenen silahlı çetelere de yardımda bulunmuşlar, tekkeler çete mensupları için saklanma, toplanma, bilgi ve karar merkezi görevini görmüştü.¹⁴⁶

Öte yandan 1886 yılında Yanya vali vekili Ahmed Hıfzı Paşa'nın bölgede Bektaşîliğin önünü almak için önerdiği mektepler açılması fikri benimsenmişti.¹⁴⁷ Bununla birlikte Ahmed Rıfat Efendi, 1894'te Avlonya'da Kütem köyünde bir derviş tarafından tesis edilmek istenen Bektaşî tekkесinin men edildiğini, Yanya vilayetinde ahalinin Şiilik ve Rafiziliğe saptıklarını bildirmiş, ancak olayı araştıran Yanya valisi Avlonya'da Bektaşî namında yalnızca sekiz on kişi bulunduğunu, bunların yerli olmadıklarını, kaza ahalesinin ehl-i sünnetten bulunduğunu, ancak cehaletin sürdüğünü haber vermişti. Valiye göre Bektaşîliğin yayıldığı bölgeler Berat ve Ergiri sancakları ve kazalarıydı. Bektaşî adı altındaki "gürûh-ı rız ve ilhâd erbabı", "bir tarik-i aliyyeye mensubiyet iddiasıyla" bölgede İslam itikadını ihlal ediyorlardı.¹⁴⁸ Bu cümleden olarak 1898 yılında Ali Haydar isimli bir şahıs Yanya vilayeti ve Toskalık'ta Bektaşîliğin süratle yayıldığını; çok fakir olan bölge halkının Bektaşî şeyhlerinin nüfuzu altında bulduklarını; buralardaki Rum, Bulgar ve saireye ait köylerde büyük kiliseler bulunmakta iken Müslümanlara ait köylerde asla cami ve mektebin mevcut olmadığı, bu sebeple Müslüman hal-

¹⁴³ Küçük, *age*, s. 98.

¹⁴⁴ BOA, TFR.I.MKM, 20/1941, Tarih 17 Mart 1907.

¹⁴⁵ BOA, DH.MKT, 2527/113, Tarih 1 Eylül 1901.

¹⁴⁶ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹⁴⁷ BOA, MF.MKT, 92/75, Tarih 19 Kasım 1886. Bektaşîlik ve Rafiziliğe karşı bölgede yeni okullar açılması ile ilgili ayrıca bkz. BOA, MF.MKT, 289/55, Tarih 27 Ekim 1895.

¹⁴⁸ BOA, DH.MKT, 285/25, Tarih 20 Eylül 1894.

kın hem cehaletten hem de Bektaşilerden kurtarılmaları için bölgeye ilmi bir heyetin gönderilmesini, Bektaşi tekkelerinin camiye çevrilip zapt edilecek gelirleriyle mektepler yaptırılmasını tavsiye etmekteydi. Ayrıca bu konuda harekete geçildiğinde bölgede çatışmaların yaşanacağı ve Bektaşilerin ortadan kaldırılmalarının imkânsız olduğu gibi fikirlere itibar edilmemesini, böyle hayırlı bir işe kimsenin muhalefet etmeyeceğini, herhangi bir vukuatın olması durumunda kendisinin en ağır cezaya çarptırılmaya hazır olduğunu eklemiştir.¹⁴⁹ Bu itibarla 1902 ve 1903 yıllarında Bektaşi şeyhlerinin Yanya ve çevresinde ruhsatsız tekke açmalarının engellenmesi,¹⁵⁰ Müslümanların akaidine zarar veren Bektaşiliğin ilgası için Bektaşi şeyhlerinin kontrol altına alınması,¹⁵¹ Bektaşi tekkelerinin şeyhleri vefat ettikçe yerlerine İslam dinine muvafık olmayan kişilerin geçmesine meydan verilmemesi istenmiştir.¹⁵²

Ayrıca XX. yüzyıl başlarında yaşanan Arnavut isyanları sırasında Bektaşiler, Osmanlı kuvvetlerinden kaçan ve tekkelerine sığınan Arnavutlara yardımcı olmuşlar, takipten kurtulmaları için onlara derviş kıyafetleri vermişlerdi.¹⁵³ 1905 yılında Kalkandelen Tekkesini ziyaret eden Max Choublier, tekke şeyhi Ali Baba'nın devamlı olarak Arnavut milliyetçiliğinden bahsettiğini, tekkenin bu fikre bağlı olanlarla dolu olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ Dahası bu dönemde merkez tekkede şeyh bulunan Feyzullah Efendi'nin de Arnavut İstiklal Komitesi sergerdelerinden olduğu, Anadolu'nun dört bir yanına dervişlerini gönderip Arnavut devleti kurmak gayesi güdenlere destek olmak amacıyla yardım toplattığı iddia edilmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte Kilisireli Ahmed Baba ve dervişleri gibi bazı Bektaşilerin Arnavut isyanlarına destek vermeleriyle birlikte, Tepedelen Tekkesi şeyhi Ahmed Baba'da olduğu üzere tarafsız kalan Bektaşiler de bulunuyordu. Yine Ergiri'de Halvetîlerle birlikte bazı Bektaşiler, Arnavut isyanları ile ilgili merkezi hükümete istihbarat sağlıyorlardı.¹⁵⁶

Toska Arnavutları arasında büyük etkiye sahip olan Melcan Bektaşi Tekkesi babalarından Şeyh Hüseyin ise Jön Türk Cemiyetinin amacını kutusal kabul ettiğini ve müritlerine gerekirse bu uğurda kan akıtmalarını söyle-

¹⁴⁹ BOA, Y.PRK.AZJ 36/46, Tarih 21 Mayıs 1898.

¹⁵⁰ BOA, TFR.I.YN, 4/348, Tarih 12 Mart 1903.

¹⁵¹ BOA, BEO, 2063/154674, Tarih 9 Mayıs 1903.

¹⁵² BOA, BEO, 2303/172709, Tarih 29 Mart 1904.

¹⁵³ İzeti, *age*, s. 253.

¹⁵⁴ Choublier, "Rumeli Bektaşileri-I", s. 26.

¹⁵⁵ BOA, DH.ID, 37-2/2, Tarih 1 Şubat 1914.

¹⁵⁶ BOA, DH.MTV, 7/36, Tarih 1 Temmuz 1911. Tepedelen'e bağlı Toyran'da da bir tekke vardı. BOA, EV.MKT, 1209/99.

miş, bağımsız Arnavutluk düşüncesini benimseyen Çerçis'i koruması altına almıştı.¹⁵⁷

Tarihe Akçahisar (Kruya) isyanı olarak geçen olayda Bektaşî babaları başrolde yer almışlardı. İşkodra vilayetinin ayaklanan liderleri adına 2 Temmuz 1912'de Akçahisar (Kruya) Bektaşî Tekkesi Şeyhi Zeynel Baba, Tiran eşrafından Abdi Bey ve Akçahisarlı Zeynel Ağa'nın imzasıyla bir bildiri yayınlanmışlardı. Bildiride amaçlarının çok yüce olduğunu söyleyip Arnavutlardan kendilerine yardım etmelerini istemekteydiler.¹⁵⁸ İlave olarak Arnavut bağımsızlık hareketinde başrol oynayan İsmail Kemal Bey'in de Bektaşîliğe mensup olduğu görülmektedir. Keza İsmail Kemal Bey, 1919 yılında İtalya'nın Padau şehrinde vefat ettiğinde cenazesi Avlonya'ya getirilerek oradaki Bektaşî Tekkesine defnedilmiştir.¹⁵⁹

Arnavutluk'ta Bektaşîlik yerel bir nitelik sergilemiş ve Bektaşîler, XIX. ve XX. yüzyıllarda ulusçuluğu doktrinlerinin ana unsuru olarak benimsemişlerdir.¹⁶⁰ Bektaşî tarikatı, Arnavutların kültürel gelişimini teşvik eden tarikat babaları aracılığıyla Arnavut kimliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Arnavut bağımsızlık süreci Bektaşî nefeslerinde de kendini göstermiştir. Naim Fraşheri, Baba Abdullah Meccani, Muhammed Asım Baba, Hacı Ethem Bey ve Nasibi Tagir Baba Arnavutça nefesleriyle tanınan kişilerdir.¹⁶¹

Görüldüğü üzere Bektaşîlik, Arnavut ulusal hareketinde önemli bir rol oynamıştı. Bektaşî tekkeleri ulusal hareketin bir merkezi olarak işlev görmüş ve özellikle Arnavutça eğitim ve kitaplar konusunda propaganda yapmıştı.¹⁶² Constantine A. Chekrezi'ye göre 1912'de Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak kurulduğunda Bektaşîler, Müslüman nüfusun büyük bir bölümünü meydana getiriyorlardı. Bektaşîler dinin sıkı kurallarına karşı kuşkucu ve liberallerdi.¹⁶³ Dierl'e göre Arnavut krallığında yaşayanların dörtte biri Bektaşî'ydi.¹⁶⁴ Oysa Balkan savaşları sırasında Arnavut bağımsız

¹⁵⁷ *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul, 2003, s. 171. Baba Hüseyin'in Arnavut milli davasına destek verdiğinden Avusturya'nın Manastır konsolosu Pösfai de söz etmektedir. Banu İşlet Sönmez, *İtihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, İstanbul, 2007, s. 82.

¹⁵⁸ Abdurrahman Nafiz-Kiramettin, *Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, C. I-II, Ankara, 2007, s. 150.

¹⁵⁹ Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 1995, s. 209.

¹⁶⁰ N. Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 58.

¹⁶¹ Küçük, *age*, s. 102.

¹⁶² Robert Elsie, "Bektashi Order of Dervishes", *Historical Dictionary of Kosova*, The Scarecrow Press, USA, 2004, s. 23.

¹⁶³ Constantine A. Chekrezi, *Albania Past and Present*, New York 1919, s. 204.

¹⁶⁴ Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul 1991, s. 70.

sızlığına destek veren pek çok Bektaşî tekkesi zarar görmüştü. Özellikle Epir bölgesinde kol gezen Yunan komitacıları bölgedeki Bektaşîleri Arnavut bağımsızlık hareketinde yer aldıklarından dolayı hasım olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle tekkeler yakılıp yıkılmış, kalanlar ise başıbozuk askerler tarafından yağmalanmıştı. Böylece Bektaşîler Arnavut bağımsızlığı için ikinci bir fedakârlıkta bulunmuşlardı.¹⁶⁵ Öte yandan Arnavutluk'ta yeni Bektaşî tekkelerinin açılması 1912 sonrasında da devam etmiştir. Mesela Tomorri Baba Tekkesi 1916 yılında İlyas Baba tarafından kurulmuş, bölgede Bektaşîliğin merkezi 1912 öncesinde Kalkandelen Tekkesi iken, daha sonra Elbasan Tekkesi olmuştur.¹⁶⁶

5. Sonuç

Arnavutluk İslam dini ve Bektaşîlik için müstesna alanlardan biridir. Rumeli'nin fethinden sonra Müslümanlaşan bölgelerden biri olan Arnavutluk XIX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresine sadık kalmıştı. Özellikle Yeniçeriler ve Bektaşîlik kanalıyla Arnavutlar Osmanlı yönetimiyle bağdaşmakta zorluk yaşamamıştı. Bektaşîlik Müslümanların yanı sıra Hıristiyan unsurlar tarafından da sempati ile karşılanmıştı.

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutların da bağımsızlık için harekete geçmelerinin temelini oluşturdu. 1880'lerden itibaren başlayan Arnavut bağımsızlık hareketi giderek ivme kazanmış ve 1912 yılında hedefine ulaşmıştır.

Yeniçeri Ocağının 1826 yılında ilga edilmesi beraberinde Bektaşîliğin de yasaklanmasını getirmişti. Bu yasak Arnavut topraklarında bulunan Bektaşî tekkelerinin en az üçte birini zarara uğratmıştı. Ancak yine de Bektaşîlik adına en çok tekke bu dönemden sonra yapılmıştı. İstanbul, Anadolu ve Mısır gibi merkezlerden gelen Bektaşîler Arnavutluk'a sığınmış, Arnavut Bektaşîler daha önceden görülmemiş bir biçimde 'Türk karşıtı' olmuşlardı. Bu itibarla 1878 yılında Prizren'de kurulan 'ulusal bağımsızlık hareketi'nin başına Arnavutluk'un köklü Bektaşî ailelerinden birine mensup olan Abdül Fraşheri seçilmişti.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan Arnavut milliyetçiliğinin mensuplarının önemli bir kısmını Bektaşî tarikatı üyeleri meydana getiriyordu. Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçerilerle birlikte Bektaşî tekkelerini de kapattığında, bu tarikat mensuplarından Arnavutluk'a sığınanlar Osmanlı

¹⁶⁵ Küçük, *age*, s. 104.

¹⁶⁶ Afmataj, *age*, s. 67, 107-108.

merkezi yönetimine muhalif olmuşlardı. Bu süreçte Bektaşî şeyh ve dervişleri Arnavut bağımsızlık hareketini desteklemişler, Arnavut milli hareketi Bektaşîler arasında ve Bektaşî tekkelerinde daima büyük bir yakınlıkla karşılanmıştı. Böylece Bektaşîler, Arnavut milliyetçiliğinin çekirdek kadrosunu oluşturmuş, Bektaşî babaları milliyetçiliğin köylere taşınması ve yaygınlaştırılmasında öncü rol oynamışlardı. Osmanlı kuvvetlerine karşı ilk çeteyi kuran Melcan Tekkesi postnişini Hüseyin Baba idi. Hüseyin Baba Osmanlı ordusundan kaçan ve tekkesine sığınanlara sadece tekkesini açmakla kalmamış, takipten kurtulmaları için onlara derviş kıyafetleri vermişti. O kadar ki Bektaşîlerin Arnavut bağımsızlığına destekleri ve katkıları, 1908 ihtilali sırasında Arnavutluk'ta bir Bektaşî devleti kurmak amacıyla oldukları iddiasının ileri sürülmesine neden olmuştu.

Arnavutluk'ta pek çok Bektaşî dervişinin mezar taşında Arnavutluk'un bağımsızlığı sırasında savaşırken hayatını kaybettiği yazılıdır. Bektaşîler, bağımsızlık sürecinde Arnavut milliyetçilerle yakın bağlar geliştirmişler, hatta milliyetçi eğilimleri sebebiyle Jön Türk hareketine de destek vermişlerdi. Bektaşîlerin Sultan II. Abdülhamit rejimine yönelik muhalefetlerinin temelinde, Osmanlı yönetimine karşı tutumları vardı. Ayrıca anayasal rejimin Arnavut ulusal gelişimi açısından elverişli olduğu düşüncesi ile Talat ve Ahmet Rıza Bey'ler gibi Jön Türklerin Bektaşî olmaları da bu destekte önemli bir etkendi.

Diğer Balkan ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine nazaran sönük olan Arnavut milliyetçiliğine, Bektaşî düşüncesinin girmesi bu hareketin başarıya ulaşmasında kolaylaştırıcı bir etki meydana getirmişti. Gerçi genel anlamda Bektaşîler, politikaya ilgisi olmayan ve politik konularda bilgisi olmayan insanlardır. Ancak Bektaşî düşüncesinin liberal niteliği onları Arnavut milli hareketine yaklaştırmıştır. Böylece Arnavut Bektaşîler, Arnavutluk'un milli gelişimini öncelik olarak benimseyip bunu bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

Öte yandan Balkanlarda Gayrimüslim unsurlar arasında milliyetçiliğin yayılmasında kilise ve okullar bir araç olarak kullanılmıştır. Bu suretle papaz ve öğretmenler milli ideolojilerin gelişmesinde aktif rol oynamışlardır. Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçiliklerinde karşımıza çıkan papaz-kilise, okul-öğretmen durumu Arnavutlar için pek geçerli olmamıştır. Çünkü Arnavut nüfusun %70'i Müslüman olduğu gibi Arnavutlar Balkanlarda diğer Hıristiyan unsurların milli ideolojiyi yaymakta kullandıkları vasıtalarından yoksun haldeydi. Keza cami ve mektepler devletin kontrolünde

olmakla birlikte Arnavutlar millet-i İslamdan ayrı telakki edilmiyorlardı. Katolik ve Ortodoks Arnavutların ise Müslüman unsurları yanlarına almadan milliyetçiliği yaymaları ve Arnavutluk'un bekasını temin etmeleri mümkün değildi. Ayrıca okuma-yazma oranı çok düşüktü, dolayısıyla gazete-dergi çıkarmak suretiyle halka ulaşma imkânları sınırlıydı. Bu sebeple Arnavut aydın ve milliyetçileri halka ulaşmada tekkeleri bir vasıta olarak kullanma yoluna gittiler. Bektaşilik de bu anlamda önemli bir ideolojik zemin teşkil etti. Ancak özellikle 1826 sonrasında güçlenen Osmanlı karşıtlığı sebebiyle Bektaşi tekkeleri milli ideolojinin üretildiği, mayalandığı merkezler olmaktan çok milliyetçi aydınların ideolojilerini yaymak için kullandıkları birer araç halineydiler. Bu itibarla Arnavut milliyetçiler Bektaşi tekkelerini yanlarına alıp kullanarak bu tekkeleri Arnavut bağımsızlık hareketinde kullanmışlardır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Belge numaraları metin içerisinde gösterilmiştir.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri (BEO)

Cevdet Askeriye (C.AS)

Cevdet Evkaf (C.EV)

Dahiliye İdari Kısım Belgeleri (DH.İD)

Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT)

Dahiliye Mütenevvî Maruzat Evrakı (DH.MTV)

Dahiliye Siyasi (DH.SYS)

Evkaf Nezareti Mektubi Evrakı (EV.MKT)

Evkaf Nezareti Mektubi Evrakı (EV.MKT.CHT)

Evkaf Nezareti Muhasebe Evrakı (EV.MH)

Evkaf Nezareti Tahrirat Evrakı (EV.THR)

Evkaf Zimmet Halifelîği (EV.ZMT)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

İrade Hususi (İ.HUS)

İrade Meclis-i Vâlâ Evrakı (İ.MVL)

İrade Şura-yı Devlet Evrakı (İ.ŞD)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

Maliyeden Müdevver Defter (MAD)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.I.ŞKT)

Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı (TFR.I.İŞ)

Rumeli Müfettişliği Makâmât Evrakı (TFR.I.MKM)

Rumeli Müfettişliği Sadaret ve Başkitâbet Evrakı (TFR.I.A)

Rumeli Müfettişliği Selânik Evrakı (TFR.I.SL)

Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı (TFR.I.YN)

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT. NZD)

Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD)

Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK.AZJ)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK.ASK)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)

2. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE).

A-4-9557, D-4, F-2.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter nr.663, s.219; Defter nr.875, s.20; Defter nr.902, s.263; Defter nr.1850, s.166; Defter nr.2381, s.116; Defter nr.4588, s.226; Defter nr.4967, s.38; Defter nr.663, s.100.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- “Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1971, s. 360-379.
- Aftamaj, Luan. *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Ahmed Lütü Efendi. *Tarih-i Lütü*, C. I, İstanbul, 1290.
- Alpan, Necip P. *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978.
- Andonyan, Aram. *Balkan Savaşı*, çev. Z. Biberyan, İstanbul, 2002.
- Arnold, Edward. *Turkey in Europe*, Londra, 1900.
- Avlonyalı Ekrem Bey. *Osmanlı Arnavutluk`undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İstanbul, 2006.
- Barkan, Ömer Lütü. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2006, s. 133-153.
- Bartl, Peter. *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, çev. A. Taner, İstanbul, 1998.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Gidiş*, C. II, İstanbul, 1966.
- Bilge, Mustafa L. “Arnavutluk”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 383-390.
- Birge, J. Kingsley. *The Bektashi Order of Dervishes*, London-Hartford, 1937.
- Bozbora, Nuray. “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, c.I, Ankara 2006, s. 568-588.
- Bozbora, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi*, İstanbul, 1997.
- Can, Bilmez Bülent. “Tarih Yazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi’de Arnavut Bektaşiliği”, *Toplumsal Tarihi*, S. 97, Ocak 2002, s. 32-41.
- Castellan, George. *Balkanların Tarihi*, çev. A. Yaraman, İstanbul, 1995.
- Chekrezi, Constantine A. *Albania Past and Present*, New York, 1919.
- Choublier, Max. “Rumeli Bektaşileri-1”, çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 12, İstanbul, Ocak 1969, s. 25-26.
- Choublier, Max. “Rumeli Bektaşileri-2”, çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, C. II, S. 13, Şubat 1969, s. 78-82.

- Clayer, Nathalie. "Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu", çev. O. Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, S. 2, Şubat 1994, s. 58-61.
- Clayer, Nathalie. "The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an 'Albanian Bektashi National History'", *Albanian Identities Myth and History*, London, 2002, pp. 127-133.
- Clayer, Nathalie ve Alexandre Popovic. "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 250-271.
- Çelik, Bilgin. *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Dönemi Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, 2004.
- Dierl, Anton Jozef *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul, 1991.
- Doja, Albert. "A Political History of Bektashism in Albania", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, NO. 1, March 2006, pp. 83-107.
- Duijzings, Ger. "Religion and The Politics of 'Albanianism' Naim Frasheri's Bektashi Writings", *Albanian Identities Myth and History*, London, 2002, pp. 60-69.
- Duka, Ferit. "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. IV, Ankara, 1994.
- Eliot, Sir Charles. *Avrupa'daki Türkiye*, C. II, çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1990.
- Elsie, Robert. "Bektashi Order of Dervishes", *Historical Dictionary of Kosova*, The Scarecrow Press, USA, 2004, pp. 22-23.
- Elsie, Robert. *Historical Dictionary of Albania*, Lanham-Maryland-Oxford 2004.
- Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul, 1243.
- Esad Efendi. *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 2000.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V-VIII, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff ve İ. Sezgin, İstanbul, 2001-2003.

- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuf*, İstanbul, 2000.
- Gülçiçek, Ali Duran. *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C. I, Köln, 2004.
- Hasluck, Frederick William. *Bektâşilik Tedkikleri*, ter. Râgıb Hulûsi, İstanbul, 1928.
- Hasluck, Frederick William. *Christianity and Islam under the Sultans*, C. II, Oxford 1929.
- Herbert, Aubrey. *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatlar*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 1999.
- Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, İstanbul, 2003.
- İbrahimi, Uzair. *Makedonya'da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- İnalçık, Halil. “Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fatih ve İstanbul*, C. I, Sayı 2, İstanbul, 1953, s. 153-175.
- İrtem, Süleyman Kâni. *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 1999.
- İzeti, Metin. “Arnavutlar ve Bektâşilik”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I (28-30 Eylül 2005) Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta, 2005, s. 517-525.
- İzeti, Metin. “Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşiliği ve Düşüncesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 52, Ankara, 2009, s. 59-70.
- İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul, 2004.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Haşim Koç ve Gülçin Koç, İstanbul, 2006.
- Kiel, Machiel. “Bektaşî Ocağı'nın Arnavutluk'taki Kuruluş Tarihine Dair Bir Not, 1567-1568'de Kaydedilen Kruja'daki Sarı Saltuk Dede Ocağı”, çev. Cemal Çakır, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 13, Ankara, 2000.
- Kiel, Machiel. “Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar”, çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, S. 9, İstanbul, 1980, s. 26-34.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2009.
- Küçük, Murat. *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul, 2006.

- Külçe, Süleyman. *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.
- Müfid Şemsi Paşa. *Arnavutluk İttihad ve Terakki*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, 1995.
- Abdurrahman Nafiz (Tümg.) ve Kiramettin (Tuğg.). *Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, haz. Mehmet Özdemir, S. Selin Özmen ve Kerime Şahiner, C. I-II, Ankara, 2007.
- Nakracas, Georgios. *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunuğlu, İstanbul, 2005.
- Noyan, Bedri. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, C. V, Ankara, 2002.
- Okday, İsmail Hakkı. *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul, 1994.
- Öztuna, Yılmaz. *Rumeli'ni Kaybımız 93 ve Balkan Savaşları*, İstanbul, 1990.
- Pakalın, M. Zeki. *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. I, haz. M. Metin Hülagü, Ankara, 2008.
- Pears, Edwin. *Turkey and Its People*, London, 1911.
- Popoviç, Aleksandre. *Balkanlarda İslam*, çev. Komisyon, İstanbul, 1995.
- Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik, 1303.
- Sevgen, Nazmi. “Efsaneden Hakikate Sarıl Saltuk ve Aiyos Spiridon”, *Tarih Konuşuyor*, C. VIII, S. 52, Mayıs 1968, s. 2729-2734.
- Shpuza, Gazmend. “Millet Sistemi Çerçevesinde Arnavutların Durumu”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, s. 277-294.
- Sönmez, Banu İşlet. *İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi*, İstanbul, 2007.
- Şıvgın, Hale. “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, Aralık 2003, s. 132-136.
- Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11370, 4 Aralık 1912, s. 1.
- Vırmaça, Raif. *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara, 1999.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009.
- Yiğit, Yücel. “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, *Turkish Studies*, Vol. 4/8, Fall 2009, s. 2462-2491.